

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра фінансів

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

«__»_____2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
на тему: «ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ, ЇЇ ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ТА
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Виконавець:

студентка гр. 42 факультету ФБС
Заславська Тетяна Сергіївна_____

Науковий керівник:

к.е.н., доцент
Васютинська Людмила Анатоліївна_____

ОДЕСА – 2025 р.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	6
1.1. Поняття та сутність фінансової безпеки держави.....	6
1.2. Складові фінансової безпеки держави та їх характеристики.....	12
1.3. Методика оцінювання фінансової безпеки держави.....	22
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	29
2.1. Макроекономічний аналіз фінансової безпеки.....	29
2.2. Факторний аналіз загроз фінансовій безпеці України.....	37
2.3. Оцінювання рівня фінансової безпеки держави.....	50
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	64
3.1. Напрямки інституційного та правового забезпечення фінансової безпеки держави.....	64
3.2. Стратегічний інструментарій зміцнення фінансової безпеки України.....	67
ВИСНОВКИ.....	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78

ВСТУП

Актуальність теми. Фінансова безпека є основоположною умовою стабільності та життєздатності держави в умовах сучасних глобальних викликів. Сформована система фінансових інститутів, ефективна бюджетна та грошово-кредитна політика, керовані боргові зобов'язання та прогнозовані макроекономічні параметри – всі ці елементи виступають фундаментом, на якому базується захист фінансових інтересів держави. Війна, економічна нестабільність, інфляційний тиск, зовнішні боргові зобов'язання та ризик девальвації є чинниками, які суттєво підривають стійкість національної фінансової системи.

Необхідність існування ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки держави зумовлена зростаючою складністю глобальних економічних процесів, посиленням зовнішніх і внутрішніх загроз, а також потребою у стабільному розвитку національної економіки.

У контексті повномасштабної війни питання фінансової безпеки України набуло особливого значення. Виклики, зумовлені падінням економічної активності, переорієнтацією видатків на оборону, зниженням податкових надходжень і зростанням зовнішньої допомоги, вимагають перегляду існуючих підходів до діагностики й управління фінансовими ризиками. Важливо не лише стабілізувати ситуацію у короткостроковій перспективі, а й створити стійку інституційну та нормативну базу для довгострокового захисту національних фінансових інтересів. Особливої уваги потребує розвиток внутрішніх джерел фінансування, зміцнення контролю над публічними фінансами, удосконалення інструментів оцінювання та прогнозування ризиків. У таких умовах актуальним стає формування комплексного підходу до аналізу фінансової безпеки держави, який враховуватиме специфіку воєнного стану і повоєнного відновлення, вплив зовнішніх загроз і необхідність гнучкого адаптивного реагування.

У науковій літературі проблематика забезпечення фінансової безпеки, особливості її оцінювання та шляхи вдосконалення розглядалися у працях

різних вітчизняних авторів, серед яких Я. Жаліло, І. О. Ревак, С. Кульпінський, О. І. Барановський, З. М. Тітенко, М. М. Єрмошенко, В. М. Геєць, Б. Є. Кваснюк, О. А. Бородій та інші.

Попри велику кількість досліджень у цьому напрямку питання щодо забезпечення фінансової безпеки з огляду на турбулентність зовнішнього середовища, війну, реформи та процеси відновлення економіки є на часі і потребують подальших розвідок.

Метою дослідження є поглиблення теоретичних засад фінансової безпеки держави, діагностика стану та визначення напрямків вдосконалення її забезпечення.

Для досягнення поставленої мети в роботі необхідно вирішити такі **завдання**:

- розкрити зміст та сутність фінансової безпеки держави;
- обґрунтувати складові фінансової безпеки держави;
- розглянути методiku оцінювання фінансової безпеки держави;
- здійснити макроекономічний аналіз фінансової безпеки держави;
- провести факторний аналіз загроз фінансовій безпеці України;
- оцінити рівень фінансової безпеки держави;
- визначити напрямки інституційного та правового забезпечення фінансової безпеки держави;
- розробити стратегічний інструментарій зміцнення фінансової безпеки держави.

Об'єктом дослідження є процес розвитку і забезпечення фінансової безпеки держави

Предметом дослідження є основні складові та особливості забезпечення

Методи дослідження включають системний підхід, логіко-структурний аналіз, порівняльний аналіз, методи індукції і дедукції для проведення теоретичного блоку дослідження з метою виявлення загальних і специфічних закономірностей розвитку понятійного апарату та розкриття сутнісних характеристик фінансової безпеки держави (розділ 1). Методи аналізу і синтезу,

статистичного аналізу, графічні методи для визначення тендерній та обробці даних щодо здійснення макроекономічного аналізу, методи факторного аналізу, у тому числі PEST-аналізу застосовувалися для виявлення загроз фінансовій безпеці, методи вимірювання і спостереження використовувалися при оцінюванні рівня фінансової безпеки України (розділ 2). Науково-пошукові методи, методи абстрагування і узагальнення, методи системного й інституційного аналізу (розділ 3). Поєднання цих методів забезпечує комплексність дослідження та достовірність зроблених висновків.

Інформаційна база дослідження. наукові публікації та монографічні видання вітчизняних і закордонних вчених, нормативно-законодавчі акти України, звіти та аналітичні матеріали Міністерства фінансів України, Національного банку України, офіційні статистичні збірники.

Результати дослідження оприлюднені у матеріалах XXVI Всеукраїнської студентської наук-практ. конф. за міжнародною участю «Сучасний менеджмент: моделі, стратегії, технології» Одеса, 27 квітня 2023 р.: НУ «Одеська політехніка» у тезах: «Фінансова безпека України у період воєнного стану: основні загрози та шляхи їх подолання»

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 81 с., кількість таблиць – 23, кількість рисунків – 5, кількість використаних джерел – 45.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Поняття та сутність фінансової безпеки держави

Сучасні глобальні виклики які супроводжують розвиток країн світу актуалізують оновлення теоретичних підходів щодо розкриття поняття фінансова безпека держави, адже турбулентність і непередбачуваність зовнішніх факторів змінюють науково-практичні підходи антикризового управління, які призначені забезпечувати стабільне функціонування фінансової системи держави.

Огляд зарубіжної і вітчизняної наукової літератури показав значну диференціацію понятійного апарату до розкриття суті дефініції «фінансова безпека держави». Автори у своїх дослідження виходять з того, що фінансова безпека держави є складовою економічної безпеки держави. Що є виправданим твердження з огляду на економічні інтереси держави, які включають у себе й фінансові, суть яких полягає у забезпечення належного рівня фінансової автономії, стабільності та стійкості фінансової системи держави в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатних спричинити деструктивні зміни [1-2]

Зміст інтересів держави у контексті фінансової безпеки полягає у:

- забезпеченні достатнього обсягу фінансових ресурсів для реалізації ключових функцій, зокрема підтримки обороноздатності, фінансування соціальних програм (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення), стимулювання економічного розвитку;
- підтримці стабільності національної валюти як надійного засобу платежу та накопичення;
- досягненні збалансованості державного бюджету для зменшення залежності від зовнішніх позик і зниження боргового навантаження.
- гарантуванні стабільності банківської системи та фінансових ринків для безперебійної роботи економіки та захисту заощаджень громадян і бізнесу;

- ефективному управлінні державними активами та природними ресурсами як основи національного багатства;
- забезпеченні прозорості та ефективності використання публічних фінансів, що сприяє зниженню корупції та підвищенню довіри громадян до влади;

Захист цих інтересів є основою фінансової безпеки держави, що вимагає не лише накопичення ресурсів, а й створення умов для їх ефективного використання та захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Захист фінансових інтересів держави реалізується на різних рівнях (рис.1.1.).

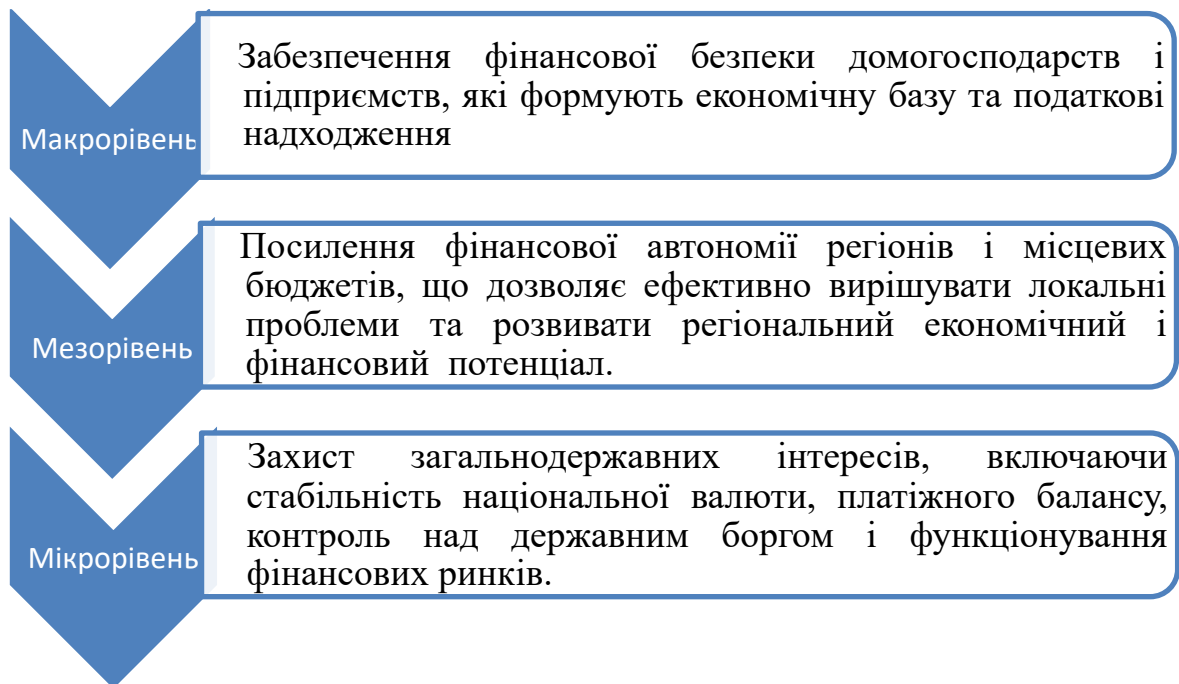

Рис. 1.1. Рівні фінансових інтересів держави

Розвиток понятійного апарату дефініції «фінансова безпека держави» досліджувався великою кількістю авторів у різних контекстах. Зокрема, Штанцель С.Е. під фінансовою безпекою держави розуміє «створення та прояв таких фінансових умов, які б забезпечували нормальне функціонування та безперешкодний, збалансований розвиток національної фінансової системи, адекватне перебіг фінансових процесів в економіці та управлінні країни». На

думку автора, фінансова безпека держави – це захищеність національної фінансової системи країни від внутрішніх та зовнішніх несприятливих факторів, які порушують звичайні принципи функціонування її основних елементів, як банківська система, ринок цінних паперів, страховий ринок та бюджетна система держави» [2, с. 195].

З визначення можна дійти висновку, що фокус уваги концентрується на умовах нормального функціонування фінансової системи держави, на її захищеності від внутрішніх та зовнішніх несприятливих факторів, підкріплюючи позицію інших авторів, які тлумачать це поняття як значну складову економічної безпеки держави.

Інша група авторів розглядає фінансову безпеку держави з точки зору її якісних складових. Так, Гетманець О. під поняттям «фінансова безпека держави» має на увазі «певний рівень незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх та внутрішніх дестабілізуючих факторів, що становлять загрозу фінансовій безпеці» [3, с. 219].

На думку С. Кульпінського, фінансова безпека – це сукупність активних дій, що охоплюють цілеспрямоване впровадження заходів фінансової та монетарної політики задля стабілізації фінансової системи та створення привабливого інвестиційного середовища [5, с.34].

Автор у розкритті суті фінансової безпеки держави опирається на ключові напрямку захисту фінансових інтересів, які охоплюють фінансову і монетарну систему. Проте варто зауважити, що низка авторів вектор уваги переводить у бік ринкового середовища, враховуючи конкурентоспроможність фінансово-кредитної сфери країни з огляду на фінансовий стан, збалансованість фінансових ресурсів, ліквідність активів та достатність грошових резервів, не виключаючи узгодженість фінансових інтересів держави на всіх рівнях [6].

На думку Тітенко З.М. існує три підходи до розкриття суті фінансової безпеки держави, зокрема, «захисний, ресурсний, функціональний та збалансований» [7].

Прихильники захисного підходу, зокрема, О. Івашко [8], Г. П'ятницька [9], опираються на виявлення захисної функції фінансової безпеки держави, Фінансова безпека з цієї позиції визначає стійкість, несприйнятливість до негативних впливів та наявність дієвих механізмів забезпечення протидії цим загрозам. З позицій цього підходу автори розглядають фінансову безпеку як систему заходів, спрямованих на попередження, виявлення та нейтралізацію дестабілізуючих факторів, що можуть завдати шкоди фінансовій системі або фінансовим інтересам держави.

Ключові прояви захисного підходу до тлумачення суті фінансової безпеки держави наведені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Ключові прояви фінансової безпеки з точки зору захисного підходу до розкриття її сутності

Прояв	Суть
Протидія корупції та тіньовій економіці	Впровадження механізмів для запобігання незаконному відтоку бюджетних коштів і зловживанням, що забезпечує цілісність фінансових ресурсів держави.
Захист від фінансових махінацій і шахрайства	Забезпечення надійності фінансових інститутів шляхом посиленого нагляду та регулювання для захисту економічних операцій і довіри до фінансової системи.
Стійкість до зовнішніх економічних шоків	Захист національної валюти від спекулятивних атак, банківської системи від глобальних криз і бюджету від волатильності на сировинних ринках через створення резервів і гнучке регулювання.
Контроль витоку капіталу	Впровадження заходів для запобігання незаконному виведенню фінансових ресурсів за кордон, що сприяє збереженню економічного потенціалу.
Забезпечення фінансового суверенітету	Мінімізація зовнішнього впливу на фінансову політику держави через незалежне прийняття рішень, що є критично важливим у воєнний період.

Складено автором

Прихильники ресурсного підходу є Єрмошенко М [10], Геєць В. [11], Дмитренко Е. [12], які зосереджують увагу на наявності, достатності, якості та ефективності використання фінансових ресурсів, що є основою для функціонування та розвитку держави. З точки зору позиції авторів фінансову

безпеку слід тлумачити як стан, за якого держава має достатній обсяг фінансових ресурсів для виконання своїх функцій, реалізації національних інтересів та забезпечення стабільного економічного зростання. Отже, фінансова безпека на думку авторів, перш за все, повинна базуватися на фінансовій потужності та спроможності держави, її здатності накопичувати, генерувати та розпоряджатися фінансовими активами.

Ключові прояви ресурсного підходу до тлумачення суті фінансової безпеки держави наведені у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Ключові прояви фінансової безпеки з точки зору збалансованого підходу до розкриття її сутності

Прояв	Суть
Достатність бюджетних надходжень	Забезпечення стабільного збору податків та інших доходів для фінансування державних видатків, зокрема на оборону, соціальні програми та відновлення інфраструктури.
Оптимальний рівень державного боргу	Управління обсягом і структурою державного боргу для використання його як інструменту розвитку без створення ризиків для фінансової стабільності.
Формування стабілізаційних фондів і резервів	Накопичення фінансових резервів (наприклад, міжнародних резервів НБУ або бюджетних фондів) для реагування на кризові ситуації, такі як воєнні чи економічні потрясіння.
Ефективне управління державними активами	Раціональне використання державного майна та природних ресурсів як джерел доходів і основи для створення національного багатства.
Доступ до ринків капіталу	Забезпечення можливостей залучення внутрішнього та зовнішнього фінансування для підтримки економічного розвитку та повоєнного відновлення.

Складено автором

Збалансований підхід інтегрує елементи ресурсного та захисного підходів, визначаючи фінансову безпеку з точки зору певного оптимального стану, при якому держава не тільки володіє достатніми ресурсами та захищена від загроз, але й ефективно управляє фінансами для досягнення сталого розвитку. В основі ключових позицій авторів, які додержуються цих поглядів є гармонійне поєднання можливостей й захисту, що дозволяє фінансовій системі бути не лише безпечною, але й ефективною та сприяючою прогресу. До авторів, які

відстоюють ці позиції можна віднести таких, як Семенов А.[13], Сухоруков А., Ладюк О. [14].

Ключові прояви фінансової безпеки з точки зору збалансованого підходу до розкриття її сутності наведені у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Ключові прояви фінансової безпеки з точки зору існуючих підходів до розкриття її сутності

Прояв	Опис
Баланс між доходами та видатками	Досягнення оптимального співвідношення доходів і видатків для уникнення дефіциту, контролю інфляції та забезпечення фінансування розвитку без надмірного боргового навантаження.
Ефективність використання фінансових ресурсів	Максимізація віддачі від бюджетних коштів через цільове спрямування інвестицій у пріоритетні сфери, такі як інфраструктура, освіта та охорона здоров'я.
Диверсифікація джерел фінансування	Зменшення залежності від одного джерела доходів (наприклад, податків чи зовнішньої допомоги) для підвищення стійкості до економічних шоків.
Гнучкість фінансової системи	Забезпечення здатності фінансової системи адаптуватися до змін внутрішнього та зовнішнього середовища, зокрема до воєнних і повоєнних викликів.
Узгодженість фінансових політик	Синхронізація монетарної, фінансової та інвестиційної політик для досягнення спільних цілей фінансової безпеки та сталого економічного розвитку.
Фінансова автономія	Забезпечення незалежності у прийнятті фінансових рішень на державному та регіональному рівнях для реалізації національних пріоритетів у воєнний і повоєнний періоди.

Складено автором

Інтеграція захисного, ресурсного та збалансованого підходів дозволяє сформувати комплексну стратегію, спрямовану на зміцнення фінансової системи та забезпечення її стійкості в умовах сучасних викликів.

Ключові прояви фінансової безпеки держави створюють основу для розуміння механізмів захисту її економічної системи від внутрішніх і зовнішніх загроз. Реалізація цього механізму здійснюється за допомогою відповідних функцій, які спрямовані на забезпечення достатності ресурсів, стабільності фінансових інститутів, протидію ризикам і підтримку економічного розвитку, а також дозволяють державі ефективно реагувати на виклики, забезпечувати фінансову автономію та сприяти сталому розвитку. Нижче представлено функції

фінансової безпеки держави, які відображають системний і всеохоплюючий підхід до захисту національних економічних інтересів (таблиця 1.4).

Таблиця 1.4

Функції фінансової безпеки держави

Функція	Зміст
Захисна	Захист фінансових інтересів держави від внутрішніх та зовнішніх загроз (наприклад, нецільового використання бюджетних коштів, маніпуляцій на ринках, санкцій, боргових криз).
Регулююча	Встановлення та підтримка правил, норм і стандартів у фінансовій сфері, що забезпечують її стабільність, прозорість та передбачуваність (наприклад, регулювання банківської діяльності, податкове законодавство, антимонопольні правила).
Стабілізуюча	Збереження стійкості фінансової системи, національної валюти та бюджету в умовах економічних шоків, криз або зовнішніх потрясінь. Включає здатність до швидкого відновлення після дестабілізуючих впливів.
Стимулююча	Створення фінансових умов, які сприяють сталому економічному зростанню, залученню інвестицій, розвитку підприємництва та підвищенню добробуту громадян.
Інформаційно-аналітична	Збір, аналіз та моніторинг інформації про стан фінансової системи, виявлення потенційних загроз, оцінка ризиків та розробка прогнозів для своєчасного реагування.
Координаційна	Забезпечення узгодженої взаємодії між різними державними органами (Міністерство фінансів, НБУ, податкові органи, правоохоронні структури) та іншими учасниками фінансових відносин для досягнення цілей фінансової безпеки.

Джерело: складено автором за [15]

З огляду на проведені дослідження фінансова безпека держави є комплексним явищем, що забезпечує стабільність фінансової системи, захист фінансових інтересів і стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз.

1.2. Складові фінансової безпеки держави та їх характеристика

Фінансова безпека держави як комплексна категорія складається з низки взаємопов'язаних складових (підсистем або елементів). Ці складові відображають різні аспекти фінансової системи, захищеність яких є критично важливою для загальної фінансової безпеки держави (таблиця 1.5).

Таблиця 1.5

Ключові складові фінансової безпеки держави

Вид фінансової безпеки	Опис
Бюджетна безпека	Забезпечення стабільності доходів і видатків зведеного бюджету через ефективне адміністрування податків і контроль дефіциту, що дозволяє фінансувати оборону, соціальні програми та відновлення інфраструктури в умовах воєнного стану.
Грошово-кредитна безпека	характеризує стан захищеності монетарної сфери та банківської системи від дестабілізуючих впливів як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Її сутність розкривається через забезпечення стабільності національної грошової одиниці та надійності функціонування грошово-кредитної системи
Боргова безпека	Відображає стан захищеності країни від загроз, пов'язаних з її борговими зобов'язаннями. Її сутність полягає у здатності держави ефективно управляти державним боргом таким чином, щоб він не створював ризиків для бюджетної стабільності, макроекономічного розвитку та національного суверенітету.
Банківська безпека	Захист банківської системи та її окремих учасників (банків, їхніх клієнтів, фінансових ресурсів та інформації) від внутрішніх і зовнішніх загроз з метою забезпечення безперервного та стабільного функціонування банків, збереження їхньої фінансової стійкості, бездоганної репутації та майна, а також захист інтересів вкладників та кредиторів.
Безпека небанківського сектору	Захист компаній небанківського фінансового ринку (наприклад, кредитних спілок, лізингових, факторингових компаній, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, фінансових компаній, що надають послуги переказу коштів) від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє їм стабільно функціонувати, надавати фінансові послуги населенню та бізнесу, сприяючи розвитку економіки та забезпеченню фінансової стабільності в умовах криз.
Валютна безпека	Підтримка стабільності національної валюти шляхом управління валютними резервами, контролю інфляції та забезпечення довіри до гривні, що є критично важливим для економічної стабільності під час війни та повоєнного відновлення.

Складено автором

Однією з базових складових є бюджетна безпека, яка передбачає фінансову спроможність держави забезпечувати виконання своїх функцій щодо забезпечення суспільних благ. Це виявляється у забезпеченні стабільного та достатнього наповнення бюджетів усіх рівнів, раціональному та ефективному використанні бюджетних коштів.

Бюджетна безпека є однією з ключових складових фінансової безпеки держави. Вона відображає стан захищеності бюджетної та податкової систем від внутрішніх і зовнішніх загроз, що можуть порушити їхню стабільність, ефективність та здатність забезпечувати фінансові потреби держави.

На думку, Богма О.С. [15], бюджетна безпека як «базова складова всієї системи безпеки держави» спрямована на організацію та «функціонування системи забезпечення безпеки держави в цілому». Автор конкретизує, що бюджетна безпека призначена на попередження загроз через своєчасне реагування на «потенціальні ризики» з метою «реалізації національних інтересів у бюджетній сфері» [16].

Як видно, автор в основу тлумачення суті бюджетної безпеки виходить із загального впливу останньої на забезпечення національної безпеки держави, що є доречним з огляду на її функціональну роль.

Бородій О.[17] розглядає бюджетну безпеку через призму її захисної функцій, яка «досягається за рахунок здатності органів влади формувати в достатньому обсязі бюджетні ресурси для виконання ними своїх функцій з огляду на «забезпечення стійкості основних параметрів платіжно-розрахункової системи», використання фінансових інструментів, зокрема позикових, з метою фінансового забезпечення бюджетних програм, попередження фінансових порушень з точки зору законодавства.

Досить великий огляд функціоналу бюджетної безпеки, через який автор розкриває її суть вказує на їх комплексний характер цього поняття, що поєднує в собі як ресурсний (здатність формувати доходи), так і захисний (запобігання порушенням та забезпечення стійкості) підходи, підкреслюючи її ключову роль у забезпеченні фінансової стабільності та суверенітету держави в цілому.

Як складова системи управління державними фінансами, бюджетна безпека являє собою комплекс методів, інструментів та інституційно-правових важелів. Вони активно використовуються для формування та витрачання бюджетних коштів у процесі планування й виконання бюджету, забезпечуючи

систематичний контроль над реалізацією рішень та враховуючи наявні внутрішні й зовнішні ризики у фінансовій системі [18-19].

Бюджетна безпека, на думку Таранова І. [20], має розглядатися з позицій оцінювання стану платоспроможності держави й боротьби з фінансовими правопорушеннями.

Позиція автора є зрозумілою з огляду на розкриття ключових аспектів бюджетної безпеки у контексті захисної функції. Вона підкреслює необхідність міцної фінансової дисципліни та боротьби з негативними явищами. Однак ця теза потребує уточнення, виходячи із здатність держави мобілізувати доходи й ефективності використання бюджетних коштів.

Грошово-кредитна безпека охоплює питання стабільності національної грошової одиниці, керованості грошової маси та ефективності банківської системи. В умовах високої інфляції, нестабільного валютного курсу та відтоку депозитів виникає ризик втрати довіри до фінансових інститутів. Порушення грошово-кредитної рівноваги може спричинити девальвацію, зниження купівельної спроможності населення та дестабілізацію внутрішнього ринку. Особливо небезпечними є інфляційні шоки, спричинені емісійним фінансуванням бюджету або зовнішніми потрясіннями. Також важливу роль відіграє якість банківського нагляду, рівень проблемної заборгованості та доступ до кредитних ресурсів для реального сектора. Високий рівень доларизації, нестабільна ставка рефінансування та відсутність довгострокових кредитів посилюють вразливість банківської системи.

Доценко І.О. підкреслює, що «фінансова безпека» є ширшим поняттям, ніж «грошово-кредитна безпека», адже фінанси інтегрують кредитні відносини. Відповідно, грошово-кредитна політика, особливо в її ширшому розумінні (з валютною та інфляційною), визнається ключовою складовою фінансової безпеки [21].

Сутність грошово-кредитної безпеки розкривається через такі аспекти:

1. Стабільність національної валюти (цінова стабільність):
 - а) недопущення неконтрольованої інфляції, що виявляється у тому, щоб

купівельна спроможність національної валюти зберігалася, а ціни зростали помірно та прогнозовано; б) висока інфляція знецінює заощадження, руйнує довіру до грошей та підриває економічні стимули; в) стабільність обмінного курсу: хоча повна фіксація курсу не завжди оптимальна, грошово-кредитна безпека вимагає уникнення різких, непередбачуваних коливань курсу національної валюти.

2. Надійність та ефективність банківської системи: а) банки повинні бути капіталізовані, ліквідні та здатні виконувати свої функції (залучення депозитів, надання кредитів), що запобігає банківським кризам, які можуть паралізувати економіку; б) ефективне функціонування платіжної системи – ще одна складова надійності банківської систем; в) безперебійне та безпечне здійснення розрахунків є основою економічної діяльності, що включає надійність електронних платежів, безготівкових розрахунків тощо; г) захист інтересів вкладників та кредиторів: довіра до банківської системи є запорукою її функціонування.

3. Ефективність монетарної політики: а) здатність центрального банку впливати на грошову масу та процентні ставки: дозволяє регулювати рівень інфляції, підтримувати економічне зростання та впливати на інвестиційну активність; б) незалежність центрального банку: критично важливо для ухвалення рішень, що ґрунтуються на економічній доцільності, а не на політичному тиску; в) відсутність надмірної «доларизації» економіки: коли значна частина заощаджень та розрахунків відбувається в іноземній валюті, центральний банк втрачає контроль над монетарною політикою.

4. Протидія загрозам: а) боротьба з тіньовим обігом грошей та з відмиванням коштів; б) Захист від спекулятивних атак на валюту: забезпечення достатнього обсягу золотовалютних резервів та можливість проведення інтервенцій; в) запобігання витоку капіталу: контроль за незаконним виведенням коштів з країни, що зменшує інвестиційний потенціал; г) кібербезпека фінансової системи: захист від хакерських атак та інших цифрових загроз, які можуть порушити роботу банків та платіжних систем.

Отже, грошово-кредитна безпека є життєво важливою складовою фінансової безпеки держави, яка відображає стан захищеності грошової одиниці, банківської системи та загалом грошово-кредитного ринку від внутрішніх і зовнішніх загроз. Її сутність полягає у забезпеченні стабільного та ефективного функціонування монетарної сфери, що є критично важливим для економічного розвитку та соціальної стабільності країни.

Боргова безпека держави – це ключова складова фінансової безпеки, що відображає стан, за якого держава здатна обслуговувати та своєчасно погашати свої боргові зобов'язання (внутрішні та зовнішні) без загрози для власного бюджету, фінансової стабільності, економічного розвитку та національного суверенітету.

Аналіз джерел надав можливість визначити ключові особливості боргової безпеки держави. Зокрема, боргова безпека – це такий рівень внутрішнього та зовнішнього державного боргу, включаючи гарантовану державою заборгованість, який забезпечує потреби країни у фінансових ресурсах для вирішення соціально-економічних завдань і сприяє сталому економічному та соціальному розвитку. Вона гарантує захист інтересів учасників боргових відносин від внутрішніх і зовнішніх ризиків, викликів і загроз, не ставлячи під загрозу суверенітет, стабільність фінансової системи, а також не допускаючи боргової кризи чи оголошення суверенного дефолту. Боргова безпека відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності, платоспроможності, державного суверенітету та фінансової незалежності країни, особливо від зовнішніх кредиторів [22-25].

Сутність боргової безпеки розкривається наступним:

1. Керованість державного боргу: а) співвідношення державного боргу до ВВП (або інших показників, як-от доходи бюджету, експорт) не перевищує критичних значень, які могли б свідчити про нездатність його обслуговувати. Б) баланс між внутрішнім та зовнішнім боргом, довгостроковими та короткостроковими зобов'язаннями, а також різними валютами запозичень, щоб

мінімізувати ризики (валютні, процентні, ризики рефінансування); в) відсоткові виплати за боргом не повинні становити надмірну частку бюджетних видатків.

2. Платоспроможність та ліквідність; а) наявність стабільної податкової бази та інших надходжень, що дозволяють покривати відсоткові платежі та основну суму боргу; б) доступ до ринків капіталу: можливість держави залучати нові позики (рефінансувати старі) на прийнятних умовах у разі потреби, що свідчить про довіру інвесторів.

3. Ефективність використання боргу. Боргові кошти мають спрямовуватися на продуктивні цілі (інвестиції в інфраструктуру, розвиток економіки, оборона), які генерують майбутні доходи або створюють умови для зростання, а не на покриття поточних споживчих видатків. Управління боргом має узгоджуватися з монетарною, фіскальною та інвестиційною політикою для досягнення загальних цілей економічного розвитку та стабільності.

4. Прозорість та підзвітність: публікація даних про обсяг, структуру, умови запозичень та графіки погашення для забезпечення суспільного контролю.

5. Захист від загроз: а) протидія зовнішнім шокам: здатність протистояти зростанню світових процентних ставок, змінам валютних курсів або зниженню міжнародних рейтингів; б) запобігання внутрішнім ризикам: мінімізація ризиків, пов'язаних з фінансовими кризами, політичною нестабільністю або недотриманням бюджетної дисципліни.

На твердження вітчизняних науковців банківська безпека – це стан банківської системи, який забезпечує її стабільність, стійкість до внутрішніх і зовнішніх ризиків, здатність виконувати ключові функції (кредитування, залучення депозитів, здійснення платежів) та підтримувати довіру клієнтів, інвесторів і держави. Вона є складовою фінансової безпеки країни та спрямована на запобігання кризам, захист інтересів вкладників і сприяння економічному розвитку. Теоретичні основи банківської безпеки ґрунтуються на принципах фінансової стабільності, ризик-менеджменту, регуляторного нагляду та економічної ефективності.

Банківська безпека – це комплекс умов, що забезпечують надійність, платоспроможність і ліквідність банків, їхню здатність протистояти шокам і ефективно функціонувати в умовах економічних, політичних чи ринкових викликів.

Банки є основним каналом фінансування економіки через кредитування бізнесу та населення. Стабільна система утримує депозити та підтримує фінансову активність. Банківська безпека мінімізує ризик системних збоїв, що можуть призвести до економічних втрат.

До основних принципів банківської безпеки відносять:

- фінансова стійкість: банки повинні мати достатній капітал (Базель I, II, III) для покриття ризиків;
- ліквідність: здатність виконувати зобов'язання перед вкладниками та кредиторами в будь-який час;
- управління ризиками: Ідентифікація, оцінка та мінімізація кредитних, ринкових, операційних і валютних ризиків;
- прозорість і підзвітність: Відкритість інформації про фінансовий стан банків для клієнтів і регуляторів.;
- конкуренція: збалансована структура ринку, що уникає монополізації чи надмірної концентрації.
- регуляторний нагляд: ефективний контроль з боку центрального банку та відповідність міжнародним стандартам.
- захист клієнтів: гарантії збереження депозитів (наприклад, через фонди гарантування вкладів) та прав споживачів.

Безпека небанківського сектору є важливою складовою фінансової безпеки держави, що забезпечує стабільність і надійність фінансових інститутів, які не є банками, таких як страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди, інвестиційні фонди, лізингові компанії, мікрофінансові організації та інші. У контексті воєнного стану та повоєнного відновлення України, як зазначено у ваших попередніх запитах, безпека небанківського сектору набуває особливого значення, оскільки ці інститути відіграють ключову роль у підтримці

економічної активності, фінансуванні малого та середнього бізнесу, захисті заощаджень громадян і диверсифікації фінансових послуг. Теоретичні засади безпеки небанківського сектору базуються на принципах фінансової стабільності, регулювання, протидії загрозам і забезпечення довіри. Нижче я розкриваю ці засади, враховуючи системний і всеохоплюючий підхід.

Безпека небанківського сектору — це стан, за якого небанківські фінансові установи (НФУ) можуть стабільно функціонувати, надавати якісні фінансові послуги, захищати інтереси клієнтів і протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам без створення ризиків для фінансової системи держави. Вона включає:

- фінансову стійкість НФУ: Забезпечення ліквідності, платоспроможності та достатнього капіталу для виконання зобов'язань;
- захист клієнтів: Гарантування безпеки вкладів, страхових виплат, пенсійних накопичень і інвестицій;
- системну стабільність: Запобігання передачі ризиків від небанківського сектору до банківської системи чи економіки в цілому.

Теоретичні засади безпеки небанківського сектору ґрунтуються на таких принципах:

- прозорість: забезпечення відкритості операцій НФУ, регулярного звітування та доступу до інформації для клієнтів і регуляторів;
- регуляторна адекватність: впровадження нормативів, які відповідають специфіці діяльності НФУ (наприклад, резервні вимоги для страхових компаній чи капіталізація для кредитних спілок), без надмірного тиску на їхню діяльність;
- комплексність: врахування всіх факторів ризику, включаючи економічні (інфляція, спад), операційні (кібератаки) і репутаційні (втрата довіри);
- пруденційність: застосування превентивних заходів для мінімізації ризиків, таких як стрес-тестування чи створення резервних фондів.
- гнучкість: адаптація регулювання до змін у фінансовому середовищі, зокрема до воєнних викликів, таких як міграція населення чи економічна нестабільність.

Валютна безпека держави – це ключова складова фінансової безпеки, яка відображає стан захищеності національної валюти та валютного ринку від внутрішніх і зовнішніх загроз, що можуть спричинити різкі коливання курсу, неконтрольоване знецінення (інфляцію), втрату довіри до грошей та дестабілізацію економіки в цілому.

Її сутність полягає у забезпеченні стабільності та конвертованості національної грошової одиниці, а також ефективному функціонуванні валютного регулювання та валютного контролю, що сприяє збалансованому платіжному балансу та підтримує економічний розвиток [29-32].

Сутність валютної безпеки розкривається через такі аспекти:

1. Стабільність національної валюти: а) внутрішня стабільність (купівельна спроможність): захист від неконтрольованої інфляції, що знецінює гроші та знижує довіру населення та бізнесу до національної валюти; б) зовнішня стабільність (обмінний курс): в) уникнення різких, спекулятивних коливань обмінного курсу. Хоча повна фіксація курсу не завжди оптимальна, валютна безпека передбачає прогнозованість та контрольованість його динаміки, що важливо для експортерів, імпортерів, інвесторів та стабільності зовнішньоекономічної діяльності.

2. Забезпечення платіжного балансу: а) збалансованість: здатність країни підтримувати баланс між надходженнями та відтоками іноземної валюти, щоб уникнути надмірного дефіциту чи профіциту поточного рахунку платіжного балансу; б) достатність золотовалютних резервів: наявність достатнього обсягу резервів Центрального банку для покриття критичного імпорту, обслуговування зовнішнього боргу та проведення валютних інтервенцій для згладжування коливань курсу.

3. Ефективне валютне регулювання та контроль: а) прозорість та гнучкість законодавства: чіткі правила валютних операцій, що мінімізують корупцію та заохочують легальний обіг валюти. При цьому законодавство має бути достатньо гнучким, щоб адаптуватися до змінних економічних умов; б) протидія нелегальному відтоку капіталу: запобігання виведенню коштів за

кордон через «сірі» та «чорні» схеми, що зменшує валютні надходження до країни; в) боротьба з «доларизацією» економіки: зменшення обсягів обігу іноземної валюти всередині країни, що посилює контроль Центрального банку над монетарною політикою та зміцнює національну валюту.

4. Захист від валютних загроз: а) спекулятивні атаки: здатність протистояти спробам розхитування валютного ринку з метою отримання надприбутків; б) зовнішні економічні шоки, наприклад, падіння цін на експортні товари, зміна монетарної політики великих країн-партнерів, що може вплинути на притік валюти тощо; геополітичні ризики: Вплив воєнних конфліктів, санкцій, що можуть обмежувати доступ до міжнародних ринків капіталу або створювати тиск на національну валюту.

Проаналізувавши ключові складові фінансової безпеки держави – бюджетно-податкову, грошово-кредитну, боргову, інвестиційну та валютну безпеку – можна зробити висновок, що вони є взаємозалежними та нерозривно пов'язаними елементами єдиного комплексного механізму.

Отже, фінансова безпека держави – це синергія взаємодії всіх складових фінансової безпеки, які у сукупності розкривають не тільки її суть, а й визначають ступінь досяжності загальної мети щодо забезпечення фінансової стабільності, стійкості та здатності до розвитку в умовах постійних внутрішніх і зовнішніх загроз. Лише комплексний підхід до управління всіма цими сферами дозволяє державі ефективно виконувати свої функції та забезпечувати добробут громадян.

1.3. Методика оцінювання фінансової безпеки держави

Створення ефективного механізму забезпечення фінансової безпеки держави вимагає комплексного підходу до вирішення низки завдань, зокрема розробки критеріїв і принципів фінансової безпеки, визначення ключових національних інтересів у фінансовій сфері, здійснення регулярного моніторингу загроз фінансовій стабільності та вжиття заходів для їх запобігання й

нейтралізації. Для цього необхідно врахувати різні рівні реалізації механізму, включаючи структурний, організаційний, процедурний, кадровий, технологічний і ресурсний аспекти.

Оцінювання рівня фінансової безпеки держави має ґрунтуватися на дотриманні таких принципів [33]:

- адекватності (відповідність параметрів аналізу сутності досліджуваних процесів);
- комплексності (врахування всіх факторів, що впливають на потенційні ризики чи загрози);
- обґрунтованості (виокремлення ключових елементів наявних або потенційних загроз);
- послідовності (застосування чіткого алгоритму підбору релевантних показників);
- пруденційності (можливість вжиття превентивних, профілактичних або коригуючих заходів для нейтралізації реальних чи потенційних загроз).

Для оцінки фінансової безпеки застосовуються різноманітні фінансові індикатори, які в сукупності формують ефективну систему аналізу та визначення ключових елементів дослідження. Наприклад, О. Барановський наголошує, що «фінансові індикатори відображають тенденції розвитку фінансової та грошово-кредитної системи держави з погляду її відповідності вимогам економічної безпеки» [34].

Кожен фінансовий індикатор характеризується граничними (мінімальними або максимальними) значеннями. А. Сухоруков [16, с. 73] визначає ці значення як «порогові» та стверджує, що відхилення фактичного значення індикатора від нормативного вказує на необхідність превентивних заходів або усунення причин таких відхилень. Основні показники фінансової безпеки забезпечують чітке розуміння економічної ситуації та особливостей економічних процесів на макрорівні, узгоджених із національними інтересами та вимогами безпеки держави. Створення ефективної системи показників фінансової безпеки є складним завданням, оскільки їх кількість і якість мають бути достатніми для

своєчасного виявлення дестабілізуючих тенденцій, не перевантажуючи систему, призначену для оперативного та точного реагування на потенційні загрози. Набір індикаторів відіграє визначальну роль у діагностиці та аналізі стану фінансової системи, надаючи можливість коригувати ситуацію через розробку відповідних програм.

Для аналізу методичних засад досліджено методичні підходи таких авторів, як Сухоруков А., Макарюк О. [16, 35], Барановський О. [33], Черевко О. [36], Юрій С. [37], Мельник А. [38], Єрмошенко М. [10], Шлемко В., Бінько І. [39].

Аналіз показав, що авторами досліджуються такі індикатори, як:

1. Грошово-кредитна безпека оцінюється через такі індикатори:

- а) відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації);
- б) відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу);
- в) обсяг готівки, рівень інфляції, вартість банківських кредитів у національній валюті, питома вага довгострокових банківських кредитів у загальному обсязі кредитів;
- г) частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу.

2. Бюджетна безпека оцінюється через застосування таких індикаторів:

- а) рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду);
- б) покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, обсяг трансфертів із державного бюджету;
- в) амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України;
- г) дефіцит державного бюджету;
- д) рівень перерозподілу доходів зведеного бюджету – відношення доходів зведеного бюджету до ВВП.

3. Боргова безпека має такі оціночні показники:

- а) обсяг зовнішнього державного боргу до ВВП;
- б) обсяг внутрішнього державного боргу до ВВП;
- в) заборгованість уряду за ОВДП до ВВП;
- г) відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу до доходів державного бюджету

4. Валютна безпека визначається через такі індикатори: а) міжнародні резерви центрального банку; б) відношення обсягів депозитів в іноземній валюті до загальних обсягів депозитів (рівень доларизації);

Оцінювання рівня фінансової безпеки держави передбачає використання системного, комплексного підходу, що поєднує якісні та кількісні методи аналізу. Згідно з Методичними рекомендаціями Міністерства економіки основою для побудови діагностики є система ключових показників, що охоплюють банківську, боргову, бюджетну, валютну, небанківську фінансову та грошово-кредитну сфери [40]. Показники обираються за принципом репрезентативності, регулярності оновлення та спроможності відображати потенційні загрози. Кожен із них має порогове значення, перевищення якого сигналізує про відхилення від безпечного рівня. Підхід дозволяє не лише ідентифікувати поточні загрози, а й прогнозувати їхній вплив. При цьому ключовим залишається питання адекватності нормативів, які повинні враховувати специфіку економіки та зовнішньоекономічну ситуацію.

Показники, які розраховуються для оцінки рівня фінансової безпеки наведені у таблиці 1.6.

Таблиця 1.6

Показники оцінювання рівня фінансової безпеки за групами

№	Показник	Формула
1.	Банківська безпека	
1.1	Частка простроченої заборгованості	$\text{Простроч. кредити} / \text{Усі кредити} \times 100$
1.2	Співвідношення кредитів і депозитів в іновалюті	$\text{Кредити} / \text{Депозити} \times 100$
1.3	Частка іноземного капіталу в статутному капіталі банків	—
1.4	Співвідношення довгострокових кредитів і депозитів	$\text{Довгострок. кредити} / \text{Довгострок. депозити}$
1.5	Рентабельність активів	—
1.6	Частка ліквідних активів у короткострових зобов'язаннях	$\text{Ліквідні активи} / \text{короткострокові. зобов'язання}$
1.7	Частка активів 5 найбільших банків до усіх активів	$\text{Активи ТОП-5} / \text{Усі активи} \times 100$
2	Небанківський фінансовий ринок	
2.1	Проникнення страхування	$\text{Страхові премії} / \text{ВВП} \times 100$
2.2	Капіталізація лістингових компаній	—

№	Показник	Формула
2.3	Волатильність індексу ПФТС	Кількість відхилень >10%
2.4	Частка премій ТОП-3 страх. компаній	Премії ТОП-3 / Загальні премії
3	Боргова безпека	
3.1	Держборг + гарант. борг до ВВП	Держ. борг / ВВП $\times$ 100
3.2	Валовий зовнішній борг до ВВП	Борг у \$ $\times$ курс / ВВП $\times$ 100
3.3	Дохідність ОВДП	–
3.4	Індекс ЕМВІ+ Україна	–
3.5	Міжнар. резерви до зовн. боргу	Резерви / Зовн. борг $\times$ 100
4	Бюджетна безпека	
4.1	Дефіцит бюджету до ВВП	Дефіцит / ВВП $\times$ 100
4.2	Дефіцит позабюджетних фондів	(Деф. держупр. – Зведений деф.) / ВВП $\times$ 100
4.3	Рівень перерозподілу ВВП	Доходи бюджету / ВВП $\times$ 100
4.4	Платежі за борг / доходи бюджету	Обслуг. + погашення / Доходи бюджету $\times$ 100
5	Валютна безпека	
5.1	Індекс зміни курсу гривні	Середній курс пот. року / мин. року
5.2	Різниця між форвардним і офіційним курсом	Офіц. курс – форвард
5.3	Валові резерви (місяців імпорту)	–
5.4	Кредити в іновалюті до заг. кредитів	Іноземні кредити / Всі кредити $\times$ 100
5.5	Сальдо купівлі-продажу валюти населенням	Продаж – купівля (\$)
5.6	Доларизація грошової маси	Валюта / МЗ $\times$ 100
6	Грошово-кредитна безпека	
6.1	Готівка поза банками / МЗ	М0 / МЗ $\times$ 100
6.2	Різниця між ставками по кредитах і депозитах	Ставка кред. – ставка деп.
6.3	Середня ставка по кредитах – ІСЦ	Ставка – індекс спож. цін
6.4	Частка споживчих кредитів	Споживчі кредити / Всі кредити $\times$ 100
6.5	Довгострок. кредити (скориговано)	Довгострокові кредити / Усі кредити $\times$ 100
6.6	Обсяг вивезення фінансових ресурсів	Абсолютний обсяг вивезених фінансових ресурсів

Джерело: побудовано на основі [40]

Інформація для розрахунку показників банківської, боргової, валютної та грошово-кредитної безпеки базується на відкритих даних Національного банку України: статистика кредитів і депозитів, ліквідності, зовнішнього боргу, валютного курсу, резервів, дохідності ОВДП, індикаторів фінансової стійкості та грошових агрегатів. Також використовуються публікації Міністерства фінансів щодо виконання бюджету та структури держборгу, а також експрес-

випуски Державної служби статистики України (зокрема щодо ВВП і споживчих цін).

Показники небанківського фінансового ринку отримані з матеріалів Нацкомфінпослуг і НКЦПФР, дані щодо індексу ПФТС – з біржових джерел. Для розрахунку окремих валютних і боргових індикаторів (EMBI+, форвардні курси) використано інформацію з Cbonds і МВФ. Дані щодо впливу капіталу ґрунтуються на методичних розрахунках Мінекономіки України.

Методологія оцінювання передбачає застосування як абсолютних, так і відносних показників, залежно від предметної області аналізу. Наприклад, для бюджетної безпеки доцільно застосовувати відношення дефіциту бюджету до ВВП, у той час як для банківської сфери – показники ліквідності, рівня простроченої заборгованості, концентрації активів. Основним принципом виступає можливість порівняння значень у динаміці та з іншими країнами, що дозволяє застосовувати бенчмаркінг як інструмент стратегічного планування. До методів обробки показників належать зважене середнє, нормалізація та експертне оцінювання. Важливим є також залучення міждисциплінарного підходу – поєднання економічного, правового та інституційного аналізу. Це дозволяє уникнути спрощень і врахувати системний характер ризиків.

Особливості методології також полягають у забезпеченні збалансованості між агрегованими і дезагрегованими показниками. Надмірна деталізація може ускладнити інтерпретацію, тоді як надмірна агрегація приховує локальні ризики. У зв'язку з цим використовується принцип ієрархічного структурування – виділення базових, допоміжних та інтегральних індикаторів. На першому рівні аналізується, наприклад, співвідношення грошової маси до ВВП, а на другому – рівень доларизації, питома вага довгострокових кредитів, показники рентабельності банків. Для забезпечення ефективності оцінювання важливо застосовувати уніфіковану систему збору даних і єдину методику обчислення. Це дозволяє зменшити похибку та уникнути маніпулятивного трактування даних.

Підсумовуючи, варто зазначити, що методологія оцінювання рівня фінансової безпеки є багатокомпонентною системою, що потребує постійного вдосконалення. У зв'язку з нестабільністю макроекономічного середовища та геополітичними викликами, необхідно розробляти гнучкі інструменти адаптації оцінки до нових реалій. У майбутньому доцільно поєднувати кількісні методи із якісним аналізом, зокрема оцінкою ефективності інституційного середовища, регуляторної політики, прозорості бюджетного процесу. Система оцінки повинна функціонувати не лише як аналітичний інструмент, але і як база для стратегічного прогнозування. Це передбачає використання моделей сценарного аналізу, мультиваріантних оцінок і систем раннього реагування. Таким чином, ефективна методика дозволяє не лише визначати рівень фінансової безпеки, а й керувати ним у динаміці.

РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Макроекономічний аналіз фінансової безпеки

У контексті системного дослідження економічної стійкості держави, макроекономічний аналіз фінансової безпеки постає як фундаментальний інструмент. Цей підхід є не просто описом поточних показників, а глибоким науково-практичним дослідженням, спрямованим на виявлення взаємозв'язків між ключовими макроекономічними індикаторами та їх впливом на загальну фінансову стабільність країни.

Наукова цінність такого аналізу полягає у можливості верифікації існуючих економічних моделей, розробці нових методологій оцінки ризиків та формуванні теоретичних засад для розуміння природи фінансових загроз. Він дозволяє ідентифікувати закономірності, які можуть бути не виявленими при фрагментарному розгляді.

З практичної точки зору, макроекономічний аналіз фінансової безпеки надає критично важливу інформацію для розробників та реалізаторів державної економічної політики. Він дозволяє не лише діагностувати поточний стан фінансової системи, виявляючи слабкі місця та потенційні зони турбулентності, а й прогнозувати розвиток подій за різних сценаріїв. На основі отриманих даних формуються обґрунтовані рекомендації щодо коригування фіскальної, монетарної, боргової та інвестиційної політики.

Стан фінансової безпеки України у 2020–2024 роках характеризується складною динамікою, зумовленою впливом воєнного стану, інфляційним тиском та зростанням бюджетного дефіциту і боргу.

Розглянемо динаміку основних макроекономічних показників за цей період (табл.2.1).

Таблиця 2.1

Макроекономічні тенденції в Україні, 2020-2024 рр.

Показники	2020	2021	2022	2023	2024
ВВП, млрд грн	4194,1	5460,0	5191,0	6537,8	7658,7
Абсолютне відхилення до попереднього року, млрд. грн.	220	1265,9	-269	1346,8	1120,9
Темпи приросту до попереднього року, %	5,5	30,2	-4,9	25,9	17,1
Дефіцит бюджету, млрд грн	217	197,9	914,7	1333,1	1358,5
Абсолютне відхилення до попереднього року	84,3	-19,1	716,8	418,4	25,4
Темпи приросту до попереднього року, %	2,1	-8,8	362,2	45,7	1,9
Державний борг, млрд грн	2551,9	2671,8	4071,7	5519,5	6981
Абсолютне відхилення до попереднього року	-553,6	119,9	1399,9	1447,8	1461,5
Темпи приросту до попереднього року, %	27,7	4,5	52,4	35,6	26,5
Доходи зведеного бюджету, млрд. грн.	1376,7	1662,2	2196,3	3104,3	3587,8
Абсолютне відхилення до попереднього року	86,9	285,5	534,1	908	483,5
Темпи приросту до попереднього року, %	6,7	20,7	32,1	41,3	15,6
Податкові надходження зведеного бюджету, млрд. грн.	1136,7	1453,8	1343,2	1638,1	2088,2
Абсолютне відхилення до попереднього року	66,4	317,1	-110,6	294,9	450,1
Темпи приросту до попереднього року, %	6,2	27,9	-7,6	22,0	27,5

Джерело: [41-42]

Як видно з таблиці 2.1, найвищі темпи зростання ВВП (+30,2%) спостерігаються у 2021 р., що спричинено відновленням економіки після пандемії, зростанням внутрішнього попиту та експорту (зокрема аграрного). У 2022 році спостерігається спад цього показника (-4,9%), що відображає економічний шок від війни: руйнування інфраструктури, міграція населення (понад 6 млн осіб), скорочення експорту через блокаду портів. Абсолютне скорочення (-269,0 млрд грн) є єдиним спадом за досліджуваний період. У 2023 можна побачити значне зростання (+25,9%, 1346,8 млрд грн) завдяки адаптації

економіки до воєнних умов, відновленню логістики (зерновий коридор), зовнішній допомозі (\$42 млрд) та пожвавленню внутрішнього ринку. У наступний рік продовжується зростання ВВП (+17,1%, 1120,9 млрд грн), але це зростання відбувається нижчими темпами порівняно з 2023 роком через вичерпання ефекту низької бази та триваючі воєнні виклики (енергетична криза, мобілізація).

Тенденція ВВП за період 2020-2023 відображена на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Динаміка ВВП у 2020-2024 роках в Україні

Джерело: [41-42]

Як видно з рис. 2.1, загальна тенденція зростання ВВП за п'ять років показує зростання на 82,6% (з 4194,1 до 7658,7 млрд грн), але значна частина цього зростання зумовлена інфляцією (сукупно 60% за період) та девальвацією гривні (з 27,0 до 40,5 грн/USD).

Тенденції економіки мали свої наслідки для зміни дефіциту бюджету. Зокрема, у 2021 році дефіцит бюджету показує зниження на (-8,8%) завдяки економічному відновленню, зростанню доходів і скороченню пандемічних витрат (наприклад, на підтримку бізнесу). Абсолютне зменшення (-19,1 млрд грн) є єдиним скороченням за період. У 2022 р. бачимо різке зростання (+362,2%) через воєнні витрати (оборона, соціальні виплати), що фінансувалися за рахунок запозичень і грантів. Абсолютне зростання склало 716,8 млрд грн. і є

найбільшим. У 2023 році попередня тенденція продовжується – (+45,7%, 418,4 млрд грн) через високі оборонні витрати, які склали до 32,2% ВВП та підтримку переселенців. У 2024 р. відбувається уповільнення темпів зростання (+1,9%, 25,4 млрд грн), що свідчить про стабілізацію бюджетної політики, зростання доходів і меншу потребу в додаткових запозиченнях.

Тенденція дефіциту бюджету відображена на рис. 2.2.

Рис. 2.2. Динаміка дефіциту зведеного бюджету України у 2020-2024 роках

Джерело:[41-42]

Загальна тенденція дефіциту зведеного бюджету (рис. 2.2) відбиває його зростання за аналізований період у 6,3 рази (з 217,0 до 1358,5 млрд грн), що відображає перехід до воєнної економіки з високими видатками.

Показники державного боргу демонструють найнижчі темпи зростання (+4,5%, 119,9 млрд грн) завдяки зростанню ВВП і помірному дефіциту, що зменшило потребу в запозиченнях. У 2022 році спостерігається різке зростання (+52,4%, 1399,9 млрд грн) через фінансування дефіциту (94% покрито боргом) та девальвацію гривні, що збільшила зовнішній борг у гривневому еквіваленті. Високі темпи зростання за цим показником можна побачити у 2023 році (+35,6%, 1447,8 млрд грн), що зумовлено новими запозиченнями (\$42 млрд) для покриття дефіциту та воєнних витрат. В 2024 відбувається уповільнення темпів зростання

(+26,5%, 1461,5 млрд грн) завдяки грантам (473,9 млрд грн) та реструктуризації боргу (\$9 млрд списано), але абсолютне зростання залишається значним.

Динаміка державного боргу відображена на рис. 2.3.

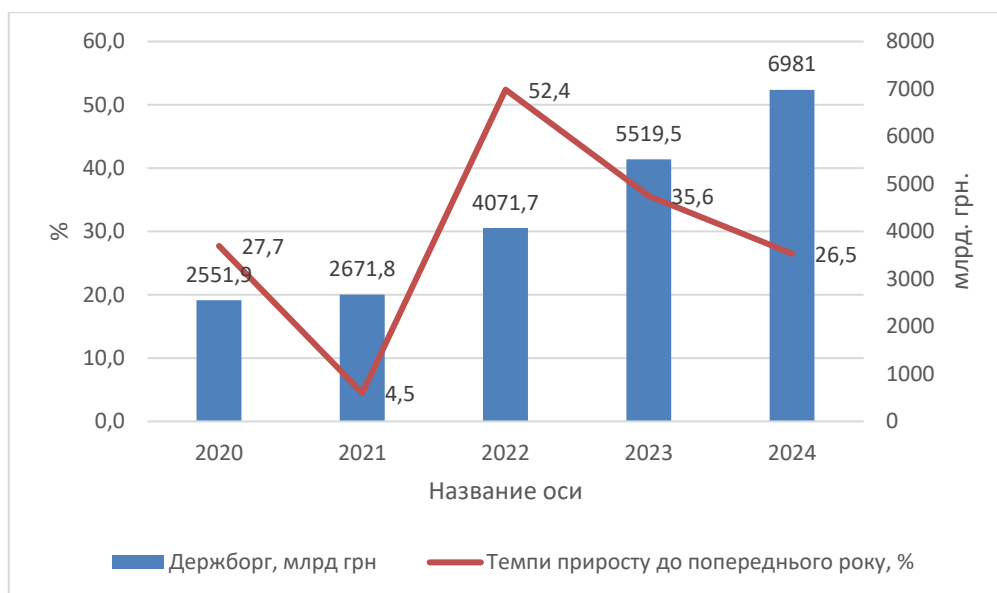

Рис. 2.3. Динаміка державного боргу України у 2020-2024 роках
Джерело:[41-42]

У загальній тенденції (рис. 2.3) державний борг зріс у 2,7 рази (з 2551,9 до 6981,0 млрд грн), що відображає залежність від зовнішнього фінансування та девальвацію.

За показником доходи зведеного бюджету аналіз демонструє у 2021 році зростання (+20,7%), яке зумовлене економічним відновленням, зокрема зростанням ПДФО (+24%) та податку на прибуток. Тенденція зростання зберігається у наступному році, але з вищими темпами (+32,1%, 534,1 млрд грн) завдяки грантам (22% доходів) і неподатковим надходженням (благодійні внески, спецфонд). На 2023 рік приходить пік зростання (+41,3%, 908,0 млрд грн) через грантове фінансування, яке становило \$42 млрд, зростання ПДВ і пожвавлення економічної активності. У 2024 році темпи зростання

уповільнюються (+15,6%, 483,5 млрд грн) через стабілізацію грантової допомоги та обмеження зростання податкової бази.

Загальна тенденція доходів зведеного бюджету відображена на рис. 2.4

Рис. 2.4. Динаміка доходів зведеного бюджету України у 2020-2024 рр.

Джерело:[41-42]

Загальна тенденція (рис. 2.3) показує, що доходи зведеного бюджету зросли у 2,6 рази – з 1376,7 до 3587,8 млрд грн. (рис. 2.2), але значна ступінь зростання у 2022–2023 припадає на гранти, а не внутрішні джерела.

Що стосується податкових надходжень, то у 2021 році можна спостерігати високе зростання (+27,9%, 317,1 млрд грн) з причин економічного відновлення через зростання ПДФО т податку на прибуток підприємств у цей період складає(+ 24%). У 2022 році падіння тенденції (7,6%, -110,6 млрд грн) пояснюється повномасштабним вторгненням росії, що спричинило скорочення надходжень ПДВ (-33,5%), акцизного податку (-47,7%) та митних платежів (-36,7%), адже різко знизилася ділова активність бізнесу, а також блокаду портів знизилася можливість переміщення вантажів.

У 2023 році відбулося економічне відновлення, яке обумовило зростання податкових надходжень (+22,0%, 294,9 млрд грн), зокрема, це стосується ПДВ,

податку на прибуток (+60%) та акцизного податку, а також частковому відновленню експорту. У 2024 році тенденція зростання продовжується (+27,5%, 450,1 млрд грн) через зростання надходжень з ПДВ (+5,2 рази), податку на прибуток підприємств (+60%) та акцизного податку (+37,6%), що вказує на поживавлення економіки.

Тенденції податкових надходжень до зведеного бюджету відображено на рис. 2.5.

Рис. 2.5. Динаміка податкових надходжень до зведеного бюджету України у 2020-2024 рр.

Джерело:[41-42]

Динаміка загальної тенденції за аналізований період щодо податкових надходжень до зведеного бюджету України у 2020-2024 роках показує зростання на 83,7% (з 1136,7 до 2088,2 млрд грн), але спад у 2022 році підкреслює вразливість податкової бази.

Аналізуючи взаємозв'язок макроекономічних показників, варто звернути увагу, що у 2022 році спад ВВП (-4,9%) супроводжувався різким зростанням дефіциту (+362,2%) через воєнні витрати. У 2023–2024 роках зростання ВВП (+25,9% і +17,1%) корелює зі стабілізацією дефіциту (+45,7% і +1,9%), що відображає адаптацію економіки.

Високий дефіцит бюджету у 2022–2023 (914,7–1333,1 млрд грн) фінансувався боргом, що спричинило його зростання (+52,4% і +35,6%). У 2024 році низькі темпи зростання дефіциту (+1,9%) зменшили тиск на борг, що й відбилося на уповільненні темпів його зростання (+26,5%).

Зростання доходів у 2022–2023 (+32,1% і +41,3%) значною мірою зумовлене грантами, тоді як податкові надходження у 2022 мають спадну тенденцію й знизилися на (-7,6%). У 2024 році зростання доходів (+15,6%) і податків (+27,5%) є більш синхронізованим, що вказує на відновлення внутрішніх джерел.

У 2022 році доходи зросли (+32,1%) попри спад ВВП (-4,9%), що спричинено грантовим фінансуванням. У 2023–2024 роках зростання ВВП (+25,9% і +17,1%) підтримує доходи (+41,3% і +15,6%) та податки (+22,0% і +27,5%).

Підводячи підсумок проведеному аналізу можна дійти таких висновків відповідно до кожного аналізованого періоду, зокрема:

- 2020 рік: пандемія COVID-19 спричинила економічний спад, зростання дефіциту та боргу, але доходи та податки залишалися відносно стабільними;
- 2021 рік: економічне відновлення сприяло зростанню ВВП, доходів і податків, а також зниженню дефіциту та уповільненню зростання боргу;
- 2022 рік: війна призвела до спаду ВВП, різкого зростання дефіциту та боргу, а зниження обсягів податкових надходжень компенсувалося за допомогою грантового фінансування;
- 2023 рік можна назвати роком відновлення економіки, яке обумовлювалося зростанням ВВП, доходів і податкових надходжень, але значні витрати на утримання воєнно-промислового комплексу, а відтак спостерігається високий дефіцит і борг через воєнні витрати;
- 2024 рік спостерігається стабілізація з помірним зростанням ВВП, доходів, податків і дефіциту, але на цьому тлі державний борг має тенденцію зростання. борг продовжує зростати.

2.2. Факторний аналіз загроз фінансовій безпеці України

Факторний аналіз загроз фінансовій безпеці України спрямований на ідентифікацію ключових політичних, економічних, соціальних і технологічних факторів, які створюють ризики для стабільності фінансової системи в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Аналіз базується на систематизації внутрішніх і зовнішніх загроз для подальшого оцінювання їхнього впливу на бюджетно-податкову, валютну, банківську та соціально-фінансову безпеку.

Загрози фінансовій безпеці держави – це сукупність факторів, явищ та процесів, які можуть призвести до порушення стабільності та стійкості фінансової системи, зниження її здатності забезпечувати економічний розвиток та виконання державних функцій. Ці загрози є динамічними та взаємопов'язаними, і їхня ідентифікація є ключовим етапом у системі забезпечення фінансової безпеки [43-44] .

Зміна характеру загроз фінансовій безпеці держави в умовах війни вимагає гнучких і адаптивних механізмів реагування. Особливо загрозливими є структурні проблеми, пов'язані з неефективністю банківської, податкової та страхової систем. У таких умовах ключовим завданням є формування стійкої, багаторівневої системи протидії загрозам фінансовій безпеці. Це передбачає як короткострокові антикризові заходи, так і стратегічне бачення розвитку фінансової системи в поствоєнний період. Комплексне бачення загроз дозволяє сформувати реалістичну фінансову стратегію національного масштабу.

Найсуттєвішими загрозами для фінансової безпеки держави в умовах війни виступають ті чинники, які є найбільш вразливими до її руйнівних наслідків. Серед них – надмірне боргове навантаження на державний бюджет, порушення цінових пропорцій, обмеженість спектру боргових інструментів, недостатній рівень міжнародних резервів, значна залежність від іноземного капіталу, зниження кредитоспроможності підприємств і високоризикова кредитна політика. Також до загроз належать скорочення трудового потенціалу, нестача ключових ресурсів і матеріально-технічного забезпечення як у фізичному, так і

у фінансовому вимірі, неможливість здійснення економічної діяльності на тимчасово непідконтрольних територіях, а також дестабілізація логістичних ланцюгів і обмеження можливостей диверсифікації господарських процесів через географію бойових дій **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Ці фактори безпосередньо зумовлені воєнною агресією та становлять серйозні виклики для стабільності фінансової системи країни. Дослідження в сфері фінансової безпеки вказують на стійку тенденцію до зниження її показників упродовж останнього десятиліття. Погіршення простежується у всіх ключових структурних елементах, що обумовлено зростанням навантаження на державні фінанси на всіх рівнях управління, підсиленням інфляційного тиску, девальвацією національної валюти, стрімким збільшенням державного боргу при обмеженості джерел його фінансування, а також низькою ефективністю функціонування банківської, страхової та податкової систем.

Отже, фінансова безпека держави формується в умовах значного спектра загроз, які постійно трансформуються під впливом внутрішньополітичних та зовнішньоекономічних чинників. Її вразливість зростає під тиском воєнних подій, боргових обмежень, нестабільності банківської системи та соціально-демографічних зрушень. Ефективне управління цими загрозами вимагає системного підходу, заснованого на глибокому аналізі, класифікації ризиків та пріоритетному фінансуванні критично важливих сфер. Лише за умови стратегічного прогнозування, структурних реформ і високого рівня координації між органами державної влади можливе створення стійкої моделі фінансової безпеки. Узагальнення загроз та їх типологізація дають змогу не лише оперативно реагувати на виклики, а й вибудовувати довгострокову політику економічного захисту. Такий підхід закладає фундамент для стійкого функціонування фінансової системи навіть в умовах масштабної нестабільності.

Після проведення діагностики поточного стану фінансової безпеки України та ідентифікації ключових внутрішніх і зовнішніх загроз, виникає потреба у систематизації та глибокому осмисленні виявлених факторів. Для досягнення цієї мети та формування обґрунтованих стратегічних рекомендацій,

необхідно перейти до застосування визнан[ь] у науково-практичній сфері методології PEST-аналізу

Застосування PEST-аналізу є критично важливим для розуміння макросередовища, у якому функціонує фінансова система держави. Він дозволяє структурувати та оцінити вплив зовнішніх, невідконтрольних державі факторів: політичних, економічних, соціальних та технологічних. Такий комплексний погляд на зовнішні драйвери змін дає змогу не лише передбачати потенційні виклики та можливості, але й розробляти проактивні заходи для мінімізації негативних наслідків та використання сприятливих тенденцій, що є основою для формування стійкої фінансової політики.

PEST-аналіз дозволяє охопити широкий спектр загроз, які є актуальним і відповідає академічному підходу, де фактори класифікуються за чіткими категоріями.

На початковому етапі проведення PEST-аналізу здійснюється групування факторів за чотирма групами – політичні фактори, економічні фактори, соціальні фактори, технологічні фактори. Переходячи до факторного аналізу політичних факторів, які впливають на рівень фінансової безпеки держави варто звернути увагу на такі ключові проблемні питання, як:

- політична нестабільність;
- рівень корупції;
- координація між ключовими інституціями (НБУ, Міністерство фінансів України, Державна податкова служба);
- партнерські відносини з міжнародними організаціями та державами.

PEST-аналіз групи політичних чинників, що впливають на рівень фінансової безпеки надано у таблиці 2.2.

Як видно з таблиці 2.2, політичні фактори є визначальними для фінансової безпеки через воєнний стан, який посилює геополітичні ризики та залежність від міжнародної підтримки. Корупція та слабка координація між органами влади зменшують ефективність управління фінансами. Міжнародні відносини впливають на обсяги фінансової допомоги.

Таблиця 2.2

**Матриця PEST-аналізу за групою політичних чинників, що
впливають на рівень фінансової безпеки**

Політичні фактори	Загрози
Політична стабільність і геополітична ситуація	1) Повномасштабна війна впливає на політичне управління. 2) Постійний політичний тиск на бюджет, змушує уряд приймати рішення щодо перерозподілу ресурсів на військові потреби. 3) Політичні рішення щодо бюджету, податків чи структурних реформ значною мірою диктуються вимогами міжнародних партнерів 4) Урядові рішення, прийняті в умовах невизначеності, можуть мати непередбачувані політичні наслідки, що впливають на фінансову стабільність.
Рівень корупції в державних інституціях	1) Підрив довіри міжнародних партнерів може затримувати надання фінансової допомоги. 2) Гальмування надходжень прямих іноземних інвестицій. 3) Зменшення обсягів податкових надходжень. 4) Здійснення державних закупівель з порушенням правил.
Координація між органами влади (НБУ, Мінфін, ДПС).	1) Конфлікт інтересів та цілей. 2) Неефективне управління державними фінансами 3) Нерівномірний розвиток фінансового сектору
Відносини міжнародними партнерами	1) Скорочення або припинення зовнішнього фінансування. 2) Залежність від зовнішньої кон'юнктури (внутрішня політика країн-партнерів, їх стратегічних пріоритетів тощо). 3) Зрив програм списання/реструктуризації боргу.

Джерело: складено автором

Політичні чинники відіграють визначальну роль у формуванні загроз фінансовій безпеці України через воєнний стан і геополітичну нестабільність.

Війна створює невизначеність, яка впливає на інвестиційний клімат держави, відлякуючи інвесторів і скорочуючи приплив капіталу. У 2024 році прямі іноземні інвестиції зменшилися через безпекові ризики, а скорочення міжнародної допомоги (-16,6%) посилює тиск на бюджетний дефіцит. Внутрішні політичні конфлікти знижують динаміку бюджетного процесу.

Наступний аспект проблеми – корупція. Повномасштабне вторгнення російського агресора не ліквідувало корупцію, а лише трансформувало її ризики. Загрози розвитку корупції виникають у таких сферах, як оборонні закупівлі та міжнародна допомога. Міжнародні партнери дуже чутливо реагують на будь-які

корупційні скандали, оскільки вони підривають довіру та бажання надавати фінансову допомогу. Спрощення процедур закупівель під час війни створює нові можливості для зловживань.

Прямі фінансові втрати та зменшення доходів бюджету прояв корупційної діяльності. Корупційні схеми в тендерах, державних закупівлях, розподілі бюджетних коштів призводять до прямого розкрадання та виведення мільярдів гривень з державного бюджету. Корупційні схеми у державних закупівлях призводять до купівлі за завищеними цінами. Це особливо критично для оборонних закупівель (як, наприклад, відомі справи НАБУ щодо закупівель для Міноборони). Корупція дозволяє спрямовувати бюджетні кошти на неперіоритетні проєкти. Корупція є одним з найбільших бар'єрів для іноземних інвесторів. Зменшення ПІІ означає недоотримання валютних надходжень, технологій, робочих місць та уповільнення економічного зростання. Високий рівень корупції призводить до низьких рейтингів у міжнародних інвестиційних звітах, що відлякує потенційних інвесторів. Український капітал також прагне вийти з країни через несприятливе корупційне середовище. Відтік капіталу через корупційні схеми, зменшення ПІІ та недоотримання експортних надходжень створюють тиск на гривню, спричиняючи її девальвацію. Корупція також збільшує ризики для кредиторів, що призводить до вищих відсоткових ставок за державними позиками. Корупція безпосередньо впливає на обсяги та умови міжнародної фінансової допомоги. Міжнародний валютний фонд (МВФ), Європейський Союз (ЄС) та інші донори часто висувають вимоги щодо посилення боротьби з корупцією як умову надання коштів. Корупційні скандали можуть призвести до затримки або скорочення допомоги, що критично в умовах війни.

Корупція в Україні є екзистенційною загрозою для її фінансової безпеки. Вона не лише знижує можливості бюджету, але й відлякує інвесторів та підриває інституційну спроможність держави, довіру суспільства та міжнародних партнерів. У контексті повоєнного відновлення боротьба з корупцією є не просто питанням справедливості, а критичною умовою для залучення необхідних

коштів, ефективного їх використання та забезпечення сталого розвитку країни. Подальший прогрес у цій сфері є запорукою відновлення та зміцнення фінансової безпеки України.

Координація між ключовими фінансовими інституціями Національним банком України (НБУ), Міністерством фінансів України (Мінфін) та Державною податковою службою (ДПС) – є одним з наріжних каменів ефективного управління державними фінансами та забезпечення фінансової безпеки. Це обумовлено взаємозалежністю та взаємодоповнюваністю їхніх функцій, а також потенційними ризиками, що виникають через їхню нескоординовану діяльність.

Рішення НБУ щодо облікової ставки та валютного курсу напряму впливають на вартість запозичень для уряду, що входить до компетенції Мінфіну, інфляцію, яка здійснює вплив на формування доходів і здійснення видатків бюджету.

Хоча пряме фінансування дефіциту з боку НБУ (монетарна емісія) є вкрай небажаним і заборонено законодавством в мирний час, в умовах війни воно може бути вимушеним заходом. Будь-яке таке рішення вимагає надзвичайної координації з Мінфіном для мінімізації інфляційних наслідків. Мінфін покладається на банки як на основних агентів з розміщення державних цінних паперів (ОВДП) та обслуговування бюджетних потоків. Стабільність банківського сектору, яку забезпечує НБУ, є критичною для функціонування бюджетної системи.

З іншого боку, Мінфін запозичує кошти на ринках. Умови цих запозичень (процентні ставки, терміни) залежать від макроекономічної стабільності, яку значною мірою забезпечує НБУ.

Щодо впливу податкової політики на фінансову безпеку держави, то ДПС впливають на доходи бюджету, а отже, на здатність уряду виконувати свої зобов'язання. Ефективність роботи ДПС та Державної митної служби, яка також займається збором значних надходжень прямо визначає обсяг фактичних доходів бюджету. Недостатнє виконання плану надходжень створює дефіцит, який потребує фінансування.

Недостатня координація між цими інституціями може призводити до:

- конфлікту цілей: Наприклад, НБУ прагне знизити інфляцію (обмежувальна монетарна політика), тоді як Мінфін може мати потребу в дешевих запозиченнях для фінансування великих видатків, що може суперечити цілям НБУ;
- неконтрольованої інфляції, девальвації валюти, зростання державного боргу;
- розпилення коштів або прийняття рішень, які взаємно нівелюють ефекти;
- підриву довіри як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів та міжнародних фінансових організацій.

Економічні чинники створюють значні загрози фінансовій безпеці України через значне падіння економіки у зв'язку з війною. і залежність від зовнішнього фінансування.

Аналіз групи економічних чинників та виникаючі щодо цього загрози наведені у таблиці 2.3.

Тіньова економіка має значний і негативний вплив на фінансову безпеку держави. Вона становить серйозну загрозу для стабільності та стійкості фінансової системи країни.

Тіньовий сектор уникає оподаткування, що призводить до значних втрат для бюджету держави. Це обмежує її можливості у фінансовому забезпеченні соціальних програм, підтримки бізнесу. Недоотримання податків приводить до збільшення бюджетного дефіциту, що змушує державу вдаватися до запозичень, збільшуючи державний борг. Тіньова економіка є платформою для відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, а також для фінансування тероризму та інших видів злочинної діяльності. Це створює загрозу національній безпеці та стабільності. Тіньові фінансові операції є неконтрольованими, що ускладнює моніторинг руху капіталу та може призвести до фінансових криз. Значна частина тіньових доходів виводиться за межі країни, послаблюючи її інвестиційний інвестиційну привабливість і економічний розвиток.

Таблиця 2.3

Матриця PEST-аналізу за групою економічних чинників, що впливають на рівень фінансової безпеки

Економічні фактори	Загрози
Тіньова економіка	1) Недонадходження податків до бюджету, що відбивається на створенні хронічного дефіциту. 2) Джерело відмивання грошей, фінансування злочинності та корупції, що підриває довіру до національної валюти та банківської системи. 3) Тиск на національну валюту та інфляція.
Бюджетний дефіцит і боргове навантаження.	1) Зростання внутрішніх та зовнішніх запозичень, які в умовах війни зростають експоненціально, що веде до потужного боргового навантаження. 2) Зростання витрат на обслуговування боргу, що створює «боргову пастку» і обмежує фінансову гнучкість держави. 3) Знецінення національної валюти та прискорення інфляції.
Волатильність ринків і	1) Різке падіння цін або скорочення обсягів експорту (наприклад, через блокаду портів) призводить до дефіциту валюти в країні, що тисне на золотовалютні резерви НБУ та валютний курс гривні. 2) Коливання валютного курсу призводять до зростання цін на імпортні товари (паливо, ліки, критичні компоненти), що посилює інфляційний тиск всередині країни та підриває цінову стабільність. 3) Непередбачуваність ринків та коливання курсу гривні відлякують інвесторів, що призводить до відтоку капіталу та ще більшого тиску на фінансову систему.
Доступ до зовнішнього фінансування	1) Ризик скорочення грантової підтримки та гуманітарної допомоги. 2) Висока вартість ринкових запозичень, що робить такі запозичення дорожчими та збільшує майбутнє боргове навантаження. 3) Надмірна залежність від зовнішнього фінансування, що обмежує суверенітет України у прийнятті фінансових рішень, оскільки вони мають узгоджуватися з вимогами кредиторів.

Джерело: складено автором

Отже, тіньова економіка є системною загрозою для фінансової безпеки держави, яка дестабілізує бюджетну систему, підриває фінансову стабільність, сприяє корупції та негативно впливає на соціально-економічний розвиток країни.

Бюджетний дефіцит і велике боргове навантаження є потужним деструктивним чинником, який знижує рівень фінансової безпеки держави.

Збільшення боргового навантаження має низку вкрай негативних наслідків для фінансової безпеки. Перш за все, збільшуються витрати на обслуговування боргу, що створює «боргову пастку», коли значна частина бюджетних коштів йде на виплату відсотків, а не на розвиток.

Залежність від зовнішніх кредиторів. Постійне залучення зовнішніх запозичень робить державу залежною від міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світовий банк) та країн-кредиторів. Це може призвести до втрати суверенітету у прийнятті рішень та необхідності виконувати вимоги, які можуть не відповідати національним інтересам.

Запозичення державою великих обсягів коштів на внутрішньому ринку може призвести до підвищення відсоткових ставок. Це робить кредити дорожчими для приватного сектору, витісняючи приватні інвестиції та гальмуючи розвиток підприємництва.

Таким чином, неконтрольований бюджетний дефіцит та зростаюче боргове навантаження створюють спіраль негативних наслідків, що руйнує фінансову стабільність, обмежує можливості розвитку та ставить під загрозу економічний суверенітет держави.

Волатильність ринків та експортних доходів є одним із ключових чинників, що істотно впливає на фінансову безпеку держави. Суть цього чинника полягає в непередбачуваних та різких коливаннях цін на товари, послуги, фінансові активи та валютні курси на світових ринках, а також у нестабільності обсягів та цін на експортовану продукцію. Це створює значну невизначеність для державних фінансів, ускладнює планування та підвищує ризики.

Експортні доходи є ключовим джерелом валютних надходжень для багатьох країн, особливо тих, хто має монокультурну економіку (залежність від експорту одного або кількох товарів). Зменшення експортних доходів призводить до погіршення платіжного балансу, що може викликати скорочення золотовалютних резервів. Це обмежує можливості центрального банку стабілізувати валютний курс та проводити ефективну монетарну політику. Країни, що сильно залежать від експорту, відчують сповільнення

економічного зростання під час падіння експортних доходів, оскільки зменшуються інвестиції, виробництво та зайнятість.

Обмежений доступ до зовнішнього фінансування є однією з найгостріших проблем, що безпосередньо впливає на фінансову безпеку України, особливо в умовах значного бюджетного дефіциту. Цей чинник підриває бюджетно-податкову, боргову, валютну та інвестиційну безпеку, створюючи системні ризики для стабільності держави.

Коли Україна звертається до міжнародних ринків капіталу для запозичень (наприклад, через випуск єврооблігацій), вона стикається з високими відсотковими ставками у зв'язку з тим, що війна створює значні ризики для інвесторів, змушуючи їх вимагати вищу премію за ризик. Кредитний рейтинг України є низьким через війну, що означає вищу вартість запозичень.

Зростання інфляції та підвищення облікових ставок провідними центральними банками світу призводять до подорожчання капіталу для всіх країн, особливо для країн з високими ризиками. Високі ставки на ринках капіталу прямо впливають на боргову безпеку, оскільки збільшують витрати на обслуговування вже наявного боргу та роблять нові запозичення надзвичайно дорогими.

Фінансова безпека держави – це не лише суто економічні показники, а й тісно переплетені з ними соціальні аспекти. Соціальні чинники можуть як зміцнювати, так і підривати фінансову стабільність країни, впливаючи на дохідну та видаткову частини бюджету, інвестиційний клімат та загальну довіру до державних інститутів (таблиця 2.4).

Як можна побачити в таблиці 2.3, одним з факторів є фінансова грамотність населення. Фінансова грамотність визначається набуттям певних знань та навичок громадян щодо управління особистими фінансами, розуміння фінансових продуктів, ризиків та можливостей.

Таблиця 2.4

**Матриця PEST-аналізу за групою соціальних чинників, що
впливають на рівень фінансової безпеки**

Соціальні фактори	Загрози
Фінансова грамотність населення.	1) Зростання шахрайства та фінансових пірамід, що призводить до прямих втрат заощаджень громадян, підриває довіру до офіційних фінансових інститутів та може створювати соціальну напруженість, а також виводить кошти з легального обігу. 2) Надмірна заборгованість з причин нерозуміння умов кредитування. 3) Слабка податкова дисципліна з причин відсутності усвідомлення особистої відповідальності
Міграція та демографічні зміни.	1) Підвищення дефіциту Пенсійного фонду, який держава змушена дотувати з бюджету, посилюючи бюджетний дефіцит та боргове навантаження. 2) Скорочення робочої сили та податкової бази через зменшення платників податків 3) Глобальні соціальні тренди (зміна споживчої поведінки), що впливають на попит на фінансові послуги.
Довіра до фінансових інститутів	1) Низька довіра до фінансових інститутів може привести до масовий відтоку вкладів. 2) «Тінізація» фінансових операцій через проведення розрахунків готівкою або через неформальні канали, уникаючи банків. 3) Нестабільність валютного ринку через купівлю і продаж валюти с причин неадекватного реагування на будь-які негативні ситуації.
Рівень соціального захисту	1) Надмірне бюджетне навантаження через потребу фінансування соціального захисту. 2) Соціальна напруженість та політична нестабільність, що підриває довіру до уряду та ускладнює проведення економічних реформ. 3) Застарілі або корумповані системи соціального захисту можуть призводити до неефективного використання бюджетних коштів

Джерело: складено автором

Фінансово грамотне населення є схильним до більш відповідального підходу до кредитування, уникаючи надмірної заборгованості, що зменшує ризики для банківської системи та запобігає соціальній напруженості через борги, а. збільшення заощаджень населення формує внутрішню інвестиційну базу. Крім того, усвідомлення важливості податків та їх цільового використання

підвищує рівень податкової дисципліни та зменшує схильність до тіньових схем, сприяючи наповненню державного бюджету.

Міграція та демографічні зміни – ще один чинник, що впливає на фінансову безпеку. Проблема старіння населення на сьогодні є чи не одною з глобальних проблем, адже здійснюється тиск на пенсійну систему у зв'язку із зниження працездатного населення унаслідок зниження народжуваності. Еміграція кваліфікованих кадрів призводить до дефіциту робочої сили, зменшення обсягів виробництва та, відповідно, скорочення податкових надходжень (ПДФО, ЄСВ) – ще один деструктивний чинник, що впливає на фінансову безпеку держави. Висока соціальна напруженість може спричинити панічні настрої, що призводить до різких коливань на валютному та фондовому ринках, підриваючи валютну безпеку. Належний рівень соціального захисту вимагає значних бюджетних витрат. Якщо економіка не генерує достатніх доходів, це створює постійний тиск на бюджет та збільшує його дефіцит.

Технології відіграють дедалі важливішу роль у забезпеченні фінансової безпеки держави. Сучасні фінансові системи є високотехнологічними, що відкриває як величезні можливості для розвитку, так і створює нові, складні ризики. Здатність держави адаптуватися до технологічних змін, використовувати їх на свою користь та ефективно протидіяти загрозам є критично важливою для забезпечення фінансової стабільності.

PEST-аналіз групи технологічних чинників, що впливають на рівень фінансової безпеки наведено у таблиці 2.5.

Ступінь впровадження цифрових технологій та автоматизованих систем у роботу банків, страхових компаній, фондових бірж, платіжних систем та інших фінансових інститутів сприяють підвищенню фінансової безпеки держави. Проте потрібно звернути увагу на негативні аспекти цифровізації. Зокрема, мова йде про кібербезпеку. Високий рівень цифровізації робить більшу залежність від інформаційних систем, тим самим створюючи сприятливі умови для кіберзлочинців, які через програмні інструменти можуть підривати безпеку фінансових установ.

Таблиця 2.5

Матриця PEST-аналізу за групою технологічних чинників, що впливають на рівень фінансової безпеки

Технологічні фактори	Загрози
Рівень цифровізації фінансових установ.	1) Вразливість до кібератак через збільшення точок входу, що може призвести до крадіжки даних, фінансових махінацій та зупинки критичних сервісів. 2) Системні збої та каскадний ефект через взаємозалежність систем. 3) Підвищення витрат на впровадження та підтримку цифрових технологій
Кібербезпека фінансової інфраструктури.	1) Кібератаки (фішинг, програми-вимагачі, DDOS-атаки) можуть призвести до прямих втрат коштів. 2) Підірвати довіру населення до банків у зв'язку з масштабними кібератаками, що може спровокувати масовий відтік вкладів та паніку на валютному ринку. 3) Дестабілізація критичної інфраструктури у наслідок з виведення з ладу платіжних систем або великих банків можуть паралізувати фінансові операції (в умовах війни це може бути частиною гібридних атак ворога). 4) Репутаційні втрати від кібератак.
Технологічна залежність від іноземного програмного забезпечення	1) Ризик відключення або обмеження доступу, що спричинено відмовою зарубіжних партнерів у підтримці або оновленні програмного забезпечення; 2) Значні втрати на ліцензування та підтримку іноземного програмного забезпечення, особливо через коливання курсів валют. 3) Залежність від імпортованих рішень перешкоджає розвитку національних ІТ-компаній та створенню власної технологічної бази
Інновації у фінансових послугах	1) Ризики створення нових схем шахрайства та схем шахрайства та фінансових пірамід. 2) Системні ризики від нестабільності нових активів через зростання популярності нерегульованих криптоактивів, що може створювати нові джерела нестабільності, якщо значні обсяги коштів інвестуються в високоризикові та волатильні активи, без належного захисту інвесторів

Джерело: складено автором

Інший аспект негативного впливу цифровізації полягає у загрозі збоїв цифрових систем, спричиняючи каскадний ефект та паралізуючи роботу фінансових установ у великому масштабі. Масштабні кібератаки на фінансові інститути підривають довіру населення та інвесторів до банківської системи та

державних органів. Втрата довіри може призвести до відтоку вкладів, паніки на ринках та дестабілізації всієї фінансової системи.

Залежність ключових фінансових систем та інфраструктури від програмного забезпечення, апаратного забезпечення або технологічних послуг, розроблених та підтримуваних іноземними компаніями створює ризики великої залежності від іноземних технологій, що обмежує здатність держави самостійно контролювати свою фінансову інфраструктуру та приймати рішення у сфері технологічної політики. Надмірне захоплення новими технологіями без належного аналізу їхньої реальної цінності може призвести до формування «бульбашок» та подальших криз.

Отже, технологічні фактори пропонують величезні можливості для підвищення ефективності та прозорості, але водночас створюють нові та складні виклики у сфері кібербезпеки, технологічної залежності та регулювання.

Проведений PEST-аналіз демонструє, що фінансова безпека України перебуває під тиском через комплексний вплив політичних (корупція, геополітична нестабільність), економічних (тіньова економіка, дефіцит), соціальних (міграція, низька грамотність) і технологічних (кібератаки, низька цифровізація) факторів. Найкритичніші загрози включають корупцію, скорочення міжнародної допомоги та кібератаки, які впливають на -фінансову безпеку держави. Ці результати створюють основу для оцінювання рівня фінансової безпеки та визначення шляхів її забезпечення, де можна використати виявлені загрози для визначення вразливих зон і розробки рекомендацій.

2.3. Оцінювання рівня фінансової безпеки держави

Оцінка рівня фінансової безпеки держави є складним, багатоаспектним процесом, що вимагає використання системного підходу та чітко визначеної методології. Для всебічної та об'єктивної діагностики поточного стану фінансової безпеки України, а також для виявлення потенційних загроз та її сильних сторін.

Оцінювання рівня фінансової безпеки держави є необхідним, адже:

- дозволяє здійснювати діагностику для аналізу та розуміння поточного стану функціонування фінансової системи через виявлення проблем та ризиків з метою розробки ефективної стратегії та відповідних заходів для подолання виникаючих загроз;
- є підґрунтям для розробки ефективної фінансової політики, зокрема, як монетарної, так і фіскальної, боргової чи валютної;
- демонструє відповідальність та передбачуваність держави, що сприяє репутації країни важливої для міжнародних партнерів та інвесторів, підвищуючи їхню довіру й сприяючи залученню іноземних інвестицій на більш вигідних умовах;
- є фундаментом для оптимізації процесу розподілу бюджетних ресурсів, що дозволяє більш раціонально використовувати державні кошти;
- дозволяє проводити моніторинг прогресу та ефективності реформ;
- дозволяє корегувати стратегії, що реалізуються в інших напрямках національної безпеки.

Слід розуміти, що оцінювання рівня фінансової безпеки – це безперервний процес діагностики, планування та контролю, що дозволяє державі бути проактивною у забезпеченні своєї фінансової стійкості та здатності протистояти викликам.

Виходячи з положень викладених у Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [40].

Оцінка проводиться за такими критеріями:

- бюджетна безпека;
- боргова безпека;
- грошово-кредитна безпека;
- банківська безпека;
- безпека небанківського фінансового сектору;
- валютна безпека.

До кожного критерію визначені відповідні індикатори, що мають порогові значення, якими визначається безпечний, критичний і небезпечний рівні.

При оцінюванні бюджетної безпеки використовувалися показники Міністерства фінансів України. Нормативні коридори та фактичні дані бюджетної безпеки України наведені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

**Нормативні коридори та оцінки рівня бюджетної безпеки України
(2020–2024 рр.)**

Показник	Безпечний	Критичний	Небезпечний	2020	2021	2022	2023	2024
Дефіцит бюджету до ВВП	≤3%	3–5%	>5%	7,5% (небезпечний)	3,4% (критичний)	19,0% (небезпечний)	17,7% (небезпечний)	13,1% (небезпечний)
Дефіцит позабюджетних фондів	≤0,1%	0,1–0,3%	>0,3%	0,3% (критичний)	0,15% (критичний)	0,4% (небезпечний)	0,2% (критичний)	0,12% (критичний)
Рівень перерозподілу ВВП	≤30%	30–40%	>40%	37,8% (критичний)	33,8% (критичний)	63,1% (небезпечний)	56,0% (небезпечний)	50,7% (небезпечний)
Платежі за борг / доходи бюджету	≤20%	20–30%	>30%	38,9% (небезпечний)	34,6% (небезпечний)	32,3% (небезпечний)	27,8% (критичний)	20,1% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42]

Відповідно до даних, наведених у таблиці 2.6, за аналізованих період спостерігаються такі тенденції. У 2020 р - низький рівень безпеки. Усі показники, крім дефіциту позабюджетних фондів (критичний, 0,3%), перебували в небезпечній зоні: дефіцит бюджету (7,5%), перерозподіл ВВП (37,8%), платежі за борг (38,9%). Пандемія COVID-19 посилила бюджетне навантаження.

У 2021 році – помірний рівень безпеки. Дефіцит бюджету (3,4%) та дефіцит позабюджетних фондів (0,15%) були у критичній зоні, перерозподіл ВВП (33,8%) – критичний, платежі за борг (34,6%) – небезпечний. Економічне відновлення (+3,4%) покращило ситуацію.

У 2022 році спостерігається критично низький рівень безпеки. Усі показники у небезпечній зоні: дефіцит бюджету (19,0%), дефіцит позабюджетних фондів (0,4%), перерозподіл ВВП (63,1%), платежі за борг (32,3%). Війна та скорочення ВВП (-30,3%) погіршили стан.

У 2023 році тенденції зберігаються щодо низького рівня бюджетної безпеки. Дефіцит бюджету (17,7%) та перерозподіл ВВП (56,0%) – небезпечна зона, дефіцит позабюджетних фондів (0,2%) та платежі за борг (27,8%) – критична зона. Гранти (\$42 млрд) та зростання доходів пом'якшили ризики.

У 2024 р. простежується помірно-низький рівень безпеки, спричинений сповільненням негативних тенденцій. Дефіцит бюджету (13,1%) та перерозподіл ВВП (50,7%) – небезпечні, дефіцит позабюджетних фондів (0,12%) та платежі за борг (20,1%) – критичні. Покращення завдяки реструктуризації боргу та грантам (\$31,9 млрд), але війна зберігає ризики.

Фактичні показники бюджетної безпеки України за 2020–2024 роки переважно не відповідають нормативним коридорам, визначеним Методичними рекомендаціями та стандартами МВФ. У 2024 році лише платежі за борг до доходів бюджету (20,1%) наблизилися до безпечного рівня, тоді як дефіцит бюджету (13,1%) та перерозподіл ВВП (50,7%) залишаються небезпечними, а дефіцит позабюджетних фондів (0,12%) – критичним. Основні причини відхилень – війна, високі оборонні видатки (32,2% ВВП у 2024) та залежність від зовнішньої допомоги (\$41,5 млрд). Для досягнення нормативних коридорів необхідні зростання ВВП, оптимізація видатків та зниження залежності від грантів.

Нормативні коридори та фактичні дані боргової безпеки України наведені у таблиці 2.7.

Фактичні значення показників боргової безпеки України у 2020–2024 роках (таблиця 2.7) переважно не відповідають нормативним коридорам, визначеним Методичними рекомендаціями та стандартами МВФ.

Таблиця 2.7

**Нормативні коридори та оцінки рівня боргової безпеки України
(2020–2024 рр.)**

Показник	2020	2021	2022	2023	2024
Державний борг + гарант. борг до ВВП: безпечний $\leq 50\%$; критичний: 50-70%; небезпечний $>70\%$	58,0% (критичний рівень)	48,8% (безпечний рівень)	74,9% (небезпечний рівень)	78,2% (небезпечний рівень)	92,0% (небезпечний рівень)
Валовий зовнішній борг до ВВП: безпечний $\leq 40\%$; критичний: 40-60%; небезпечний $>60\%$	80,8% (небезпечний)	64,7% (небезпечний)	88,8% (небезпечний)	87,0% (небезпечний)	95,2% (небезпечний)
Дохідність ОВДП: безпечний $\leq 10\%$; критичний: 10-15%; небезпечний $>15\%$	11,5% (критичний)	11,0% (критичний)	14,0% (критичний)	18,0% (небезпечний)	16,5% (небезпечний)
Індекс EMBI+ Україна безпечний ≤ 400 б.п.; критичний: 400-800 б.п.; небезпечний >800	650 б.п. (критичний)	600 б.п. (критичний)	2500 б.п. (небезпечний)	1200 б.п. (небезпечний)	800 б.п. (критичний)
Міжнар. резерви до зовн. боргу безпечний $\geq 50\%$; критичний: 20-50%; небезпечний $<20\%$	54,2% (безпечний)	54,1% (безпечний)	36,4% (критичний)	39,8% (критичний)	32,9% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42; 45]

У 2024 році держборг до ВВП (92,0%) та валовий зовнішній борг (95,2%) перебувають у небезпечній зоні, дохідність ОВДП (16,5%) також небезпечна, EMBI+ (800 б.п.) та резерви (32,9%) – у критичній. Лише у 2021 році окремі показники (державний борг до ВВП та міжнародні резерви до зовнішнього боргу) відповідали безпечним рівням. У 2022 р спостерігається критично низький рівень безпеки. Усі показники, крім резервів (36,4%, критичний), увійшли в небезпечну зону: Війна та скорочення ВВП (-30,3%) погіршили ситуацію. У 2023 році спостерігається низький рівень безпеки. Показники залишалися переважно небезпечними. Проте надані Україні гранти (\$42 млрд) від закордонних партнерів та реструктуризація боргу дещо мінімізували ризики.

Основними небезпечності за цим критерієм є війна, девальвація гривні та залежність від зовнішніх запозичень (\$41,5 млрд у 2024). Для повернення до нормативних коридорів необхідні економічне зростання, зниження залежності від грантів, продовження реструктуризації боргу та накопичення резервів.

Нормативні коридори та оцінки банківської безпеки України у 2020–2024 роках наведені у таблиці 2.8.

З огляду на отримані оцінки (таблиця 2.8) у 2020 році спостерігається низький рівень безпеки. NPLs (48,4%) та ліквідність (45%) – небезпечні, довгострокові кредити (0,27) та концентрація активів (55%) – критичні. Безпечними були валютні кредити/депозити (0,83), іноземний капітал (22%) та ROA (1,2%). Пандемія посилила ризики у цей період.

У 2021 році можна побачити помірний рівень безпеки. NPLs (41,0%) та ліквідність (48%) знаходяться у небезпечній зоні, довгострокові кредити (0,23) та концентрація активів (56%) – критична зона. Безпечний рівень охоплює валютні кредити/депозити (0,79), іноземний капітал (20%) та ROA (1,5%). Економічне відновлення (приріст ВВП +3,4%) покращило ситуацію, що відбилося на показниках рівня фінансової безпеки.

У 2022 році NPLs (38,1%) та довгострокові кредити (0,18) – небезпечна зона, іноземний капітал (18%), ліквідність (50%) та концентрація активів (58%) – критична зона, ROA (0,8%) – критична зона. Валютні кредити/депозити (0,62)

– безпечна зона. Вплив початку війни погіршив стан банківської безпеки. Тому у цілому можна стверджувати про низький рівень фінансової безпеки.

Таблиця 2.8

**Нормативні коридори та оцінки банківської безпеки України
(2020–2024 рр.)**

Показник	Безпечний	Критичний	Небезпечний	2020	2021	2022	2023	2024
Частка простроченої заборгованості (NPLs)	≤5%	5–10%	>10%	48,4% (небезпечний)	41,0% (небезпечний)	38,1% (небезпечний)	37,4% (небезпечний)	32,3% (небезпечний)
Співвідношення кредитів і депозитів в іновалюті	≤1,0	1,0–1,5	>1,5	0,83 (безпечний)	0,79 (безпечний)	0,62 (безпечний)	0,67 (безпечний)	0,64 (безпечний)
Частка іноземного капіталу	20–40%	10–20% або 40–60%	<10% або >60%	22% (безпечний)	20% (безпечний)	18% (критичний)	16% (критичний)	15% (критичний)
Довгострокові кредити / депозити	0,3–0,5	0,2–0,3 або 0,5–0,7	<0,2 або >0,7	0,27 (критичний)	0,23 (критичний)	0,18 (небезпечний)	0,18 (небезпечний)	0,18 (небезпечний)
Рентабельність активів (ROA)	≥1%	0,5–1%	<0,5%	1,2% (безпечний)	1,5% (безпечний)	0,8% (критичний)	2,2% (безпечний)	2,5% (безпечний)
Ліквідні активи до короткострокових зобов'язань	≥100%	50–100%	<50%	45% (небезпечний)	48% (небезпечний)	50% (критичний)	52% (критичний)	55% (критичний)
Частка активів 5 найбільших банків	30–50%	50–70%	>70%	55% (критичний)	56% (критичний)	58% (критичний)	60% (критичний)	62% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42; 45]

2023 рік можна відзначити як помірно-низький рівень безпеки. NPLs (37,4%) та довгострокові кредити (0,18) знаходилися у небезпечній зоні, іноземний капітал (16%), ліквідність (52%) та концентрація активів (60%) показують коридор критичної зони. Валютні кредити/депозити (0,67) та ROA

(2,2%) перебували у безпечній. Відновлення економіки та помірне зростання ВВП (+5,3%) сприяли стабілізації.

У 2024 р. спостерігається тенденція помірного рівня безпеки. Так, NPLs (32,3%) та довгострокові кредити (0,18) – небезпечні, іноземний капітал (15%), ліквідність (55%) та концентрація активів (62%) – критичні. Валютні кредити/депозити (0,64) та ROA (2,5%) – безпечні. Покращення завдяки зниженню NPLs та високій прибутковості.

Як показав аналіз банківська безпека України за 2020–2024 роки переважно не відповідає нормативним коридорам через високі NPLs (32,3% у 2024, небезпечний), низьке співвідношення довгострокових кредитів (0,18, небезпечний), недостатню ліквідність (55%, критичний) та високу концентрацію активів (62%, критичний). Безпечними є співвідношення валютних кредитів і депозитів (0,64) та ROA (2,5%). Критичний рівень іноземного капіталу (15%) відображає зниження інвестиційної привабливості через війну. Для досягнення нормативних коридорів потрібні реформи для зниження NPLs (наприклад, через Asset Resolution Companies), стимулювання довгострокового кредитування, підвищення ліквідності та залучення іноземного капіталу.

Нормативні коридори та оцінки безпеки небанківського фінансового сектора у 2020–2024 роках наведені у таблиці 2.9.

Як видно з таблиці 2.9, 2020 можна вважати роком низького рівня фінансової безпеки за критеріям небанківського сектора, адже пандемія обмежила розвиток страхового та фондового ринків. Зокрема, проникнення страхування (1,12%) – критична зона, волатильність ПФТС (25%) – критична зона, частка ТОП-3 страхових компаній (30%) – безпечна зона, капіталізація (77%) – безпечна зона.

У 2021 був низький рівень безпеки. Проникнення страхування (0,91%) – небезпечна зона, волатильність ПФТС (20%) – критична зона, частка ТОП-3 страхових компаній (32%) – критична зона, капіталізація (65%) – безпечна зона. Економічне відновлення (+3,4%) не компенсувало низький попит на страхування.

Таблиці 2.9.

Нормативні коридори та оцінки безпеки небанківського фінансового сектора у 2020–2024 роках

Показник	Безпечний	Критичний	Небезпечний	2020	2021	2022	2023	2024
Проникнення страхування	$\geq 3\%$	1–3%	$< 1\%$	1,12% (критичний)	0,91% (небезпечний)	1,01% (критичний)	0,81% (небезпечний)	0,80% (небезпечний)
Капіталізація лістингових компаній до ВВП	$\geq 50\%$	20–50%	$< 20\%$	77% (безпечний)	65% (безпечний)	67% (безпечний)	75% (безпечний)	75% (безпечний)
Волатильність індексу ПФТС	$\leq 15\%$	15–25%	$> 25\%$	25% (критичний)	20% (критичний)	35% (небезпечний)	28% (небезпечний)	22% (критичний)
Частка премій ТОП-3 страхових компаній	$\leq 30\%$	30–50%	$> 50\%$	30% (безпечний)	32% (критичний)	35% (критичний)	37% (критичний)	38% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42; 45]

У 2022 році спостерігається критично низький рівень безпеки. Проникнення страхування (1,01%) – критичний, волатильність ПФТС (35%) – небезпечна зона, частка ТОП-3 страхових компаній (35%) – критична зона, капіталізація (67%) – безпечна зона. Війна посилила нестабільність фондового ринку.

У 2023 року тенденція низького рівня фінансової безпеки продовжується. Проникнення страхування (0,81%) – небезпечний, волатильність ПФТС (28%) – небезпечний, частка ТОП-3 страхових компаній (37%) – критичний, капіталізація (75%) – безпечний. Зростання премій (+14%) та стабілізація економіки (+5,3%) дещо покращили ситуацію. 2024 рік ознаменувався помірно-низьким рівнем фінансової безпеки за досліджуваним критерієм безпеки.

Проникнення страхування (0,80%) – небезпечний, волатильність ПФТС (22%) – критичний, частка ТОП-3 страхових компаній (38%) – критичний, капіталізація (75%) – безпечний. Зростання премій (+15%) та зниження волатильності вказують на відновлення, але сектор залишається вразливим. Згідно зі звітом НБУ за 2023 рік, небанківський фінансовий сектор демонструє зростання активів фінансових компаній, страховиків і ломбардів, що підтверджує відновлення після воєнного шоку. Реформа «спліт» (з 01.07.2020) посилила нагляд НБУ за небанківським сектором, що сприяло підвищенню прозорості та фінансової стабільності. У 2024 році введено нові вимоги до ліцензування (Закон «Про фінансові послуги та фінансові компанії»), що вплинуло на структуру ринку (зменшення учасників з 1060 до 1056). Однак низьке проникнення страхування та висока концентрація страхового ринку залишаються викликами.

Безпека небанківського фінансового сектору України за 2020–2024 роки переважно не відповідає нормативним коридорам. Основні причини відхилень – війна, низький попит на страхові послуги та обмежена ліквідність фондового ринку. Для досягнення нормативних коридорів потрібні реформи для стимулювання страхового попиту, зниження концентрації ринку та підвищення стабільності фондового ринку.

Нормативні коридори та оцінки грошово-кредитної безпеки у 2020–2024 роках наведені у таблиці 2.10.

На основі даних таблиці 2.9, можна побачити, що у 2020 році спостерігається низький рівень грошово-кредитної безпеки, що підтверджується такими показниками: монетизація (57,1%) та інфляція (5,0%) знаходяться у безпечній зоні, але зростання М2 (28,7%) відображають небезпечний рівень; доларизація (30,0%) та кредити до ВВП (25,0%) – критична зона безпеки. Вплив пандемії COVID-19 посилив монетарні ризики.

2021 р. відзначився помірним рівнем безпеки. Зокрема монетизація (54,5%), показник знаходиться на безпечному рівні, зростання М2 (12,0%), доларизація (28,0%), кредити до ВВП (22,7%) та інфляція (9,4%) – критичний

рівень. Економічне відновлення (прирість ВВП+3,4%) стабілізувало ситуацію після пандемії.

Таблиця 2.10

**Нормативні коридори та оцінка грошово-кредитної безпеки України
(2020–2024 рр.)**

Показник	Безпечний	Критичний	Небезпечний	2020	2021	2022	2023	2024
Рівень монетизації економіки (M2/ВВП)	50–70%	30–50% або 70–90%	<30% або >90%	57,1% (безпечний)	54,5% (безпечний)	62,5% (безпечний)	58,8% (безпечний)	57,3% (безпечний)
Темп зростання грошової маси (M2)	≤10%	10–20%	>20%	28,7% (небезпечний)	12,0% (критичний)	20,8% (небезпечний)	23,0% (небезпечний)	15,2% (критичний)
Рівень доларизації економіки	≤20%	20–40%	>40%	30,0% (критичний)	28,0% (критичний)	32,0% (критичний)	27,0% (критичний)	25,0% (критичний)
Співвідношення кредитів до ВВП	40–60%	20–40% або 60–80%	<20% або >80%	25,0% (критичний)	22,7% (критичний)	20,8% (критичний)	17,6% (небезпечний)	17,8% (небезпечний)
Рівень інфляції (ІСЦ)	≤5%	5–10%	>10%	5,0% (безпечний)	9,4% (критичний)	26,6% (небезпечний)	12,9% (небезпечний)	5,4% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42; 45]

У 2022 війна та падіння ВВП (-30,3%) погіршили показники грошово-кредитної безпеки до критично низького рівня. Монетизація (62,5%) – безпечний рівень, але зростання M2 (20,8%), інфляція (26,6%) – небезпечний рівень, доларизація (32,0%) та кредити до ВВП (20,8%) – критичний рівень.

Гранти (\$42 млрд) та реформи НБУ пом'якшили ризики у 2023 році, що вплинуло на рівень грошово-кредитної безпеки, який загалом можна оцінити, як низький рівень. Монетизація (58,8%) – безпечний рівень, але зростання M2 (23,0%) та інфляція (12,9%) демонструють небезпеку, доларизація (27,0%) критичний рівень, кредити до ВВП (17,6%) можна визначити як небезпечний рівень.

Згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики на 2024 рік, НБУ повернувся до інфляційного таргетування з ціллю 5% у середньостроковій перспективі, посилив роль облікової ставки (15,5% у 2024) та модернізував монетарну політику після відмови від ринкових інструментів у 2022 році через війну. Відбулося зниження економічної невизначеності та зростання гривневих депозитів сприяли стабілізації. Проте низький рівень кредитування (17,8% ВВП) та висока доларизація (25,0%) залишаються викликами, особливо в умовах воєнних ризиків. Тому грошово-кредитну безпеку у 2024 році можна визначити як помірно-низьку. Монетизація (57,3%) – безпечний рівень, зростання M2 (15,2%), доларизація (25,0%) та інфляція (5,4%) – критичні, кредити до ВВП (17,8%) – небезпечний рівень.

Аналіз показників грошово-кредитної безпеки України за 2020–2024 роки показав, що оцінки переважно не відповідають нормативним коридорам через війну, пандемію та економічні шоки. Для досягнення нормативних коридорів потрібні подальше зниження доларизації, стимулювання кредитування та підтримка низької інфляції.

Нормативні коридори та оцінка грошово-кредитної безпеки України (2020–2024 рр.) відображено у таблиці 2.11.

Рівень доларизації економіки (таблиця 2.11) залишається стабільно критичний (20–40%), що вказує на значну залежність від іноземної валюти (долара США) у заощадженнях, кредитах і розрахунках. Пік у 2022 році (32,0%) спричинений воєнною панікою, девальвацією гривні (18,5%) і недовірою до банків. Зниження до 25,0% у 2024 році пов'язане з валютною лібералізацією НБУ (послаблення обмежень на перекази) і стабілізацією резервів (\$37,9 млрд). Проте тіньова економіка (30–40% ВВП) і низька фінансова грамотність підтримують високий попит на долари.

Міжнародні резерви до імпорту – показник стабільно перебуває в безпечній зоні (≥ 3 місяці) протягом усього періоду. Найвищий рівень (5,0 місяців) зафіксовано у 2023 році, а найнижчий (3,8 місяці) — у 2022 році. Це свідчить про достатній обсяг міжнародних резервів для покриття імпорту, що є

позитивним фактором для валютної безпеки. Незначне зниження у 2024 році до 4,2 місяця не становить загрози, але потребує уваги.

Таблиця 2.11

Нормативні коридори та оцінка валютної безпеки України (2020–2024 рр.)

Показник	Безпечний	Критичний	Небезпечний	2020	2021	2022	2023	2024
Рівень доларизації економіки	$\leq 20\%$	20–40%	$> 40\%$	30,0% (критичний)	28,0% (критичний)	32,0% (критичний)	27,0% (критичний)	25,0% (критичний)
Міжнар. резерви до імпорту	≥ 3 місяці	1–3 місяці	< 1 місяць	4,8 місяця (безпечний)	4,5 місяця (безпечний)	3,8 місяця (безпечний)	5,0 місяця (безпечний)	4,2 місяця (безпечний)
Девіація обмінного курсу	$\leq 5\%$	5–15%	$> 15\%$	8,0% (критичний)	3,8% (безпечний)	18,5% (небезпечний)	13,2% (критичний)	10,5% (критичний)
Частка репатріації виручки	$\geq 90\%$	70–90%	$< 70\%$	85% (критичний)	88% (критичний)	80% (критичний)	83% (критичний)	85% (критичний)
Покриття короткостроков. боргу	$\geq 100\%$	50–100%	$< 50\%$	110% (безпечний)	105% (безпечний)	85% (критичний)	95% (критичний)	90% (критичний)

Розроблено автором на основі [40-42; 45]

Показник девіація обмінного курсу демонструє значну волатильність. У 2021 цей показник перебував в безпечній зоні (3,8%), але у 2022 році різко зросла до небезпечного рівня (18,5%), ймовірно, через зовнішні шоки (наприклад, війну чи економічну нестабільність). У 2023–2024 роках ситуація покращилася, але залишається критичною (13,2% та 10,5%). Це вказує на нестабільність обмінного курсу, що може створювати ризики для валютної безпеки.

Частка репатріації виручки стабільно перебуває в критичній зоні (70–90%) протягом усього періоду. Найнижчий рівень (80%) зафіксовано у 2022 році, а найвищий (88%) — у 2021 році. Показник не досягає безпечного рівня ($\geq 90\%$),

що вказує на недостатній рівень повернення валютної виручки в країну, що може негативно впливати на валютний баланс.

Показник покриття короткострокового боргу погіршився з безпечного рівня (110% у 2020 році та 105% у 2021 році) до критичного у 2022–2024 роках (85–95%). Це свідчить про зниження здатності економіки покривати короткострокові боргові зобов'язання за рахунок доступних ресурсів. Хоча ситуація не є небезпечною, тенденція до зниження потребує уваги.

Валютна безпека перебуває в змішаному стані. Міжнародні резерви є сильною стороною, але високий рівень доларизації, волатильність обмінного курсу, низька репатріація виручки та погіршення покриття боргу створюють суттєві ризики. Необхідні цілеспрямовані заходи для покращення цих показників, особливо в умовах можливих зовнішніх викликів.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Напрямки інституційного та правового забезпечення фінансової безпеки держави

Інституційна спроможність держави є ключовою передумовою для забезпечення фінансової безпеки в умовах зовнішніх та внутрішніх ризиків. Сучасні виклики вимагають зміцнення потенціалу основних регуляторних органів, таких як НБУ, Міністерство фінансів, НКЦПФР. Ці інституції мають бути здатними не лише реагувати на наявні загрози, а й забезпечувати моніторинг, прогнозування та запобігання кризовим явищам. Проблемою залишається обмежена кадрова та технічна спроможність частини регуляторів, особливо в регіонах. Крім того, у ряді сфер наявна фрагментованість повноважень, що ускладнює координацію дій. Створення єдиної системи реагування на загрози фінансовій безпеці має стати пріоритетом державної політики.

Реформування системи фінансового контролю — ще один критично важливий напрям. Йдеться про модернізацію Рахункової палати, удосконалення функцій Державної аудиторської служби, впровадження незалежних механізмів оцінки ефективності витрат бюджету. Наразі контрольні функції реалізуються переважно постфактум, що не дозволяє своєчасно виявляти ризики. Крім того, органи контролю часто зосереджені на формальних порушеннях, ігноруючи стратегічну оцінку використання публічних коштів. Запровадження ризик-орієнтованого підходу до аудиту дозволить змістити фокус на ключові сфери загроз. Цей напрям має бути доповнений змінами у відповідному законодавстві.

Важливим резервом підвищення стійкості фінансової системи є впровадження антикризового планування на рівні центральних і місцевих органів влади. Йдеться не лише про формальну наявність стратегій, а про створення реальних інституцій — кризових штабів, центрів оцінки фінансових

загроз, аналітичних осередків. Такі структури повинні бути здатними до оперативного збору інформації, побудови сценаріїв і розробки заходів реагування. Їх ефективність залежить від інтеграції з наявними інформаційними системами держави. В умовах гібридних загроз та воєнного стану роль антикризових механізмів значно зростає. Недостатність інституційної готовності до надзвичайних фінансових ситуацій є однією з вразливих ланок.

Окремим напрямом інституційного оновлення має стати гармонізація фінансового законодавства з нормами Європейського Союзу. Україна взяла на себе зобов'язання щодо імплементації значного обсягу актів *acquis communautaire* у сфері ринків капіталу, оподаткування, фінансового моніторингу. Актуальним є оновлення регулювання платіжних систем, правил надання фінансових послуг, механізмів протидії легалізації коштів. Законодавчі зміни мають бути комплексними і супроводжуватись створенням реального механізму контролю за їх виконанням. Також важливо забезпечити сталість нормативної бази — часті зміни демотивують бізнес і посилюють правову невизначеність. Приведення правової архітектури у відповідність до європейських стандартів підвищить довіру інвесторів і спростить доступ до міжнародних фінансових ресурсів.

Суттєвим кроком у зміцненні фінансової безпеки є впровадження середньострокового бюджетного планування. Воно дозволяє формувати реалістичний прогноз щодо обсягів доходів і витрат, а також закладати необхідні резерви. Досвід країн ЄС підтверджує, що така практика є ефективним інструментом підвищення бюджетної дисципліни. В Україні запровадження трирічної бюджетної декларації відбулося формально, без належної інституційної реалізації. Обґрунтованість планових показників, контроль за їх виконанням і реальна інтеграція в бюджетний процес залишаються проблемними. Повноцінне середньострокове планування може зменшити рівень фіскальної нестабільності та підвищити якість державних рішень.

В умовах інформаційної конкуренції важливого значення набуває цифровізація системи фінансового моніторингу. Створення єдиної платформи

для обміну звітністю між регуляторами, інтеграція аналітичних інструментів у режимі реального часу дозволять значно підвищити ефективність контролю. У сучасній практиці державного управління автоматизація виявлення фінансових ризиків стає одним із ключових індикаторів спроможності держави. В Україні існує фрагментарність цифрових рішень, а міжвідомча взаємодія обмежена технічно. Водночас модернізація потребує як нормативного забезпечення, так і фінансового ресурсу. Основні напрями інституційних і правових заходів узагальнено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Основні інституційні та правові напрями підвищення фінансової безпеки України

№	Напрямок	Суть заходу
1	Зміцнення фінансових регуляторів	Посилення спроможності НБУ, Мінфіну, НКЦПФР до виявлення та реагування на ризики
2	Реформування системи державного фінансового контролю	Посилення ролі Рахункової палати, аудит бюджетних програм
3	Інституціоналізація антикризового планування	Створення центрів оцінки фінансових загроз, розробка сценаріїв реагування
4	Гармонізація фінансового законодавства з правом ЄС	Удосконалення норм щодо ринків капіталу, платіжних систем, ПВК/ФТ
5	Впровадження середньострокового бюджетного планування	Формування стабільного прогностичного горизонту для витрат і доходів
6	Цифровізація фінансового моніторингу	Автоматизація процесів звітності та аналізу даних у режимі реального часу

Джерело: складено автором

Значення інституційного оновлення особливо зростає у контексті повоєнної відбудови. Відновлення довіри до державних інституцій, формування ефективного фінансового середовища, запобігання неефективному витрачання ресурсів — усі ці елементи безпосередньо пов'язані з питанням фінансової безпеки. На цьому етапі надзвичайно важливо синхронізувати фінансові, економічні та антикорупційні реформи. Без створення прозорості і передбачуваної системи державних фінансів інвестиції не надійдуть навіть за умов зовнішньої підтримки. Інституції повинні функціонувати не лише в умовах надзвичайних ситуацій, а й забезпечувати сталість рішень у довгостроковій перспективі. Це

передбачає не лише зміни у структурах, а й зміну філософії державного управління.

Правова архітектура фінансової безпеки має передбачати як загальні рамкові механізми, так і спеціальні інструменти у сфері бюджетної, боргової, банківської та податкової політики. Важливим етапом стане розробка окремого законодавчого акта про систему забезпечення фінансової безпеки України, який би закріпив перелік органів, їхні повноваження, відповідальність та індикатори ризику. На сьогодні відсутність такої рамки знижує ефективність координації між суб'єктами фінансової системи. Крім того, така законодавча ініціатива дозволила б закріпити методологію оцінювання безпеки та реагування на порушення. Закон має бути інтегрованим з іншими безпековими документами, зокрема у сфері національної та економічної безпеки. Тільки системний підхід забезпечить стійкість фінансової сфери до багаторівневих викликів.

3.2. Стратегічний інструментарій зміцнення фінансової безпеки України

Фінансова безпека держави у довгостроковій перспективі залежить не лише від оперативних заходів, а й від наявності системного стратегічного бачення ризиків. В умовах невизначеності, викликаній війною, глобальною нестабільністю та структурними слабкостями економіки, стратегічне планування стає вирішальним інструментом зниження вразливості фінансової системи. Одним із ключових завдань є формування таких умов, за яких зовнішні впливи не спричинятимуть глибоких дисбалансів у бюджеті, банківському секторі та валютній сфері. Це потребує синхронізованої політики в частині залучення ресурсів, обслуговування боргу, кредитування та моніторингу ризиків. Довгострокові стратегії повинні мати превентивний характер, тобто працювати не лише з уже наявними загрозами, а передусім – із потенційними. Успішна реалізація таких підходів залежить від якості інституційного середовища та політичної стабільності.

Одним із базових напрямів є диверсифікація джерел фінансування бюджету. Надмірна залежність від зовнішніх кредитів, навіть пільгових, формує боргову пастку та знижує можливості для самостійної фіскальної політики. Альтернативою має стати активізація внутрішніх джерел, зокрема розширення податкової бази, вдосконалення механізмів державних запозичень на внутрішньому ринку, зменшення обсягів тіньової економіки. Крім того, важливо формувати стимули для добровільної сплати податків через підвищення прозорості використання коштів. Такий підхід дає змогу зменшити вразливість до коливань міжнародної підтримки. Він також дозволяє більш гнучко управляти фіскальними ризиками без втрати кредитної довіри.

Наступним стратегічним напрямом є накопичення резервів у стабільних активах, що дозволяє створити фінансову подушку безпеки. Міжнародний досвід показує, що наявність резервів значно підвищує спроможність країн до самостійного подолання фінансових криз. Україна вже має позитивні приклади такого підходу, зокрема щодо зростання золотовалютних резервів у 2023–2024 роках. Проте їх структура та достатність залишаються предметом дискусії. Важливо, щоб накопичення резервів не відбувалося за рахунок критичних витрат бюджету, а мало чітко визначене джерело фінансування. Також доцільно запровадити нормативи мінімальних резервів у національному законодавстві для підвищення прогнозованості фінансової політики.

Ще одним критичним елементом довгострокової фінансової стабільності є розвиток внутрішнього ринку капіталу. Він дозволяє зменшити залежність від зовнішніх кредиторів та забезпечити сталий доступ держави й бізнесу до фінансових ресурсів. Наразі український фондовий ринок перебуває у стані стагнації, інструменти інвестування розвинені слабо, а інституційні інвестори (пенсійні фонди, страхові компанії) мають обмежений вплив. Для змін необхідно стимулювати довгострокове інвестування, розширювати перелік фінансових інструментів, удосконалити регуляторне середовище. Розвиток внутрішнього ринку не лише сприятиме фінансовій безпеці, а й зменшить ризики зовнішнього

тиску. Цей напрям потребує підтримки як на рівні законодавства, так і через стимулюючу податкову політику.

Ефективним механізмом управління ризиками у розвинених країнах є регулярне стрес-тестування. Воно дозволяє виявляти вразливі місця в банківській, бюджетній та валютній системі до того, як виникне криза. В Україні подібні оцінки проводяться здебільшого в банківському секторі, але мають епізодичний характер і обмежене охоплення. Впровадження системного підходу до фінансових стрес-тестів на рівні всіх секторів дозволить створити єдиний механізм раннього попередження. Це дасть змогу коригувати політику до того, як загрози реалізуються у кризових формах. Зокрема, можливо застосовувати макроекономічне моделювання для бюджетної політики та оцінки витривалості фіскальної системи.

Фінансова прозорість є основою довіри до державної політики та необхідною умовою ефективного управління ризиками. У довгостроковому вимірі розширення відкритих баз даних, запровадження електронних платформ звітності та публічних моніторингових інструментів дозволяють зменшити як інституційні ризики, так і корупційні загрози. В Україні функціонує низка таких платформ, однак їх інтеграція та повнота інформації залишаються незадовільними. Важливо забезпечити взаємодію між НБУ, Мінфіном, податковими органами та СБУ на основі обміну верифікованими даними. Крім того, публічність інформації про боргові зобов'язання, видатки бюджету та підтримку підприємств має стати обов'язковою. Основні стратегії у сфері протидії ризикам узагальнено в табл. 3.2.

Не менш важливим кроком є адаптація української системи управління фінансовими ризиками до стандартів ЄС. Це стосується як технічних вимог до звітності, так і принципів формування державної фінансової політики. Участь у європейських обмінах даними, застосування систем рейтингування та запровадження інструментів оцінки ризиків дозволить підвищити передбачуваність рішень. Окреме значення має гармонізація механізмів запобігання фінансовому тероризму, відмиванню коштів та незаконним

транзакціям. Інтеграція до європейського фінансового простору — не лише політична мета, а необхідна умова виживання в умовах глобальних загроз. Відповідно, всі стратегії мають мати не декларативний, а практичний характер.

Таблиця 3.2

Стратегічні напрями протидії фінансовим ризикам у довгостроковій перспективі

№	Стратегія	Суть
1	Диверсифікація джерел бюджетного фінансування	Зменшення залежності від зовнішніх позик та грантів шляхом активізації внутрішніх резервів
2	Накопичення резервів у стабільних активах	Формування буфера безпеки для реагування на кризові явища та валютну нестабільність
3	Розширення внутрішнього ринку капіталу	Розвиток інструментів довгострокового інвестування, включно з облігаціями та фондами
4	Впровадження фінансового стрес-тестування	Регулярна оцінка стійкості банківської та бюджетної системи до кризових сценаріїв
5	Посилення фінансової прозорості	Розширення відкритих баз даних та інструментів публічного моніторингу
6	Інтеграція до європейських систем ризик-менеджменту	Використання практик ЄС для формування національної системи запобігання фінансовим загрозам

Джерело: складено автором

У довгостроковій перспективі стратегія забезпечення фінансової безпеки має поєднувати жорстку дисципліну в управлінні ресурсами з високою адаптивністю до зовнішніх змін. Лише за умови інституційної сталості, прозорості та інтегрованості державних рішень можна буде сформувати ефективну систему протидії як національним, так і глобальним загрозам. Стратегічні напрями мають реалізовуватись через механізми зворотного зв'язку, контрольні індикатори та моніторинг впливу. Це дозволить уникнути реактивного управління та забезпечити випереджальну стратегію безпеки. Україні варто спиратися на найкращі практики держав-членів ЄС, адаптуючи їх до власних особливостей. Саме так формується якісна фінансова архітектура майбутнього.

В умовах війни та економічної турбулентності система моніторингу фінансової безпеки має бути адаптована до нових викликів. Чинні індикатори часто не враховують специфіку кризових процесів, зокрема у сфері зовнішньої

допомоги, валютного регулювання чи боргового навантаження. Актуалізація показників дозволить підвищити ефективність оцінювання загроз і сформувати відповідні механізми реагування. Доцільним є уточнення меж допустимих значень деяких критичних індикаторів, а також введення нових показників, які краще відображають сучасні фінансові ризики. Зокрема, це стосується розподілу ліквідних активів за валютою, ефективності державних запозичень та обсягу готівки в обігу. Конкретизовані пропозиції щодо оновлення індикативної бази подано у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Пропозиції щодо вдосконалення індикативної оцінки фінансової безпеки

№	Індикаторна група	Пропозиція щодо оновлення	Очікуваний ефект
1	Банківська безпека	Уточнення індикатора ліквідності з розбивкою на валютні й гривневі активи	Підвищення точності оцінки платоспроможності банківської системи
2	Бюджетна безпека	Уведення окремого показника ефективності використання державних запозичень	Зниження боргового навантаження на бюджет
3	Валютна безпека	Додавання показника стійкості валютних резервів до обсягу зовнішньоторговельного обороту	Краща адаптація до зовнішньоторговельних шоків
4	Боргова безпека	Уточнення межі ризикованого рівня зовнішнього боргу (не більше 60 % ВВП)	Розмежування допустимого та критичного боргового навантаження
5	Грошово-кредитна безпека	Включення індикатора обсягу готівки в обігу відносно до М0 і М3 одночасно	Контроль рівня тіньової економіки

Джерело: складено автором

Оновлення індикаторного набору є лише першим етапом вдосконалення механізму забезпечення фінансової безпеки. Урядова політика має бути гнучкою і реагувати на нові виклики через коригування фіскальних, податкових та боргових інструментів. Зокрема, необхідно надати пріоритет видаткам на оборонну спроможність та критичну інфраструктуру. Податкові стимули для бізнесу, що переїхав у безпечні регіони, здатні підтримати зайнятість і внутрішнє виробництво. Боргова політика потребує зниження частки короткострокових запозичень, що послабить тиск на обслуговування боргу. У валютній сфері

актуальним залишається запровадження обмежень на неекономічні валютні операції. Відповідні пропозиції систематизовано в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Пріоритетні напрями реформ у сфері фінансової політики

№	Сфера впливу	Пропозиція	Очікуваний ефект
1	Фіскальна політика	Перегляд структури видатків із пріоритетом фінансування оборони та критичної інфраструктури	Забезпечення стійкості бюджету під час війни
2	Податкова політика	Запровадження тимчасового адаптивного податкового режиму для релокованих підприємств	Збереження економічної активності в тилкових регіонах
3	Боргове регулювання	Обмеження частки короткострокових ОВДП у загальній структурі запозичень	Зменшення ризиків рефінансування
4	Валютне регулювання	Введення контролю за валютними операціями для неекономічних потреб	Обмеження нераціонального вивезення капіталу
5	Фінансовий контроль	Посилення незалежного моніторингу за цільовим використанням міжнародної допомоги	Зниження корупційних ризиків

Джерело: складено автором

Разом із фіскальними та валютними реформами необхідним є посилення організаційно-інституційної спроможності органів державного управління у сфері фінансової безпеки. На даний момент спостерігається фрагментарність відповідальності між ключовими установами, що призводить до затримок в ухваленні рішень і дублювання функцій. В умовах криз і загроз такого типу координація має здійснюватися на рівні не лише Кабінету Міністрів, а й з участю Ради національної безпеки і оборони. Потрібно формалізувати процедури оперативного реагування, інформаційного обміну та спільного моніторингу ризиків. Інституційна взаємодія має бути доповнена запровадженням єдиних стандартів у сфері звітності, аналізу та оцінки рівня фінансової безпеки. Це дозволить синхронізувати зусилля регуляторів, аналітичних центрів і міжнародних партнерів. Такий підхід формує передумови для своєчасної протидії загрозам і зміцнення довіри до фінансової політики держави.

У перспективі необхідно формувати не лише тактичні заходи, а й довгострокові стратегії підвищення фінансової безпеки. Йдеться про створення

умов для системного моніторингу, координації між установами, зміцнення інституційної спроможності та інформаційної стійкості. Участь у європейських механізмах контролю, адаптація банківського нагляду до умов війни та встановлення єдиних стандартів оцінки безпеки мають стати постійними елементами стратегії. У цьому контексті важливо також впроваджувати механізми захисту від дезінформації у фінансовій сфері. Загальні пропозиції щодо стратегічних заходів подано в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Стратегічні напрями забезпечення довгострокової фінансової безпеки

№	Напрямок	Пропозиція	Очікуваний ефект
1	Міжнародне співробітництво	Інтеграція з європейською системою макрофінансового моніторингу	Синхронізація підходів до оцінки фінансової безпеки
2	Банківський сектор	Розширення вимог до резервування під ризику в умовах війни	Зміцнення стабільності банківської системи
3	Інституційна взаємодія	Удосконалення координації між Мінфіном, НБУ та РНБО	Своєчасне реагування на загрози
4	Інформаційна безпека	Розробка механізмів попередження інформаційних атак на фінансову систему	Зниження панічних настроїв серед населення
5	Державне регулювання	Затвердження єдиного стандарту оцінювання фінансової безпеки для всіх органів	Уніфікація критеріїв і звітності

Джерело: складено автором

Комплексність викладених заходів дозволяє розглядати їх як реальну платформу для нарощування потенціалу фінансової безпеки. Їх реалізація можлива як у межах державної політики, так і шляхом міжнародної технічної підтримки. Формування інтегрованої системи оцінювання, посилення управлінської відповідальності, структурні зміни в бюджетному та банківському секторі сприятимуть підвищенню фінансової стійкості. Окрему увагу слід приділити практичному застосуванню аналітичних підходів, що забезпечують раннє виявлення ризиків. У сукупності зазначені заходи створюють підґрунтя для глибокої трансформації фінансової політики. Їх поступове впровадження дозволить зменшити залежність від зовнішніх джерел фінансування, стабілізувати державні фінанси й підвищити довіру інвесторів. Стратегічне

планування в умовах загроз має стати обов'язковим компонентом національної фінансової безпеки.

ВИСНОВКИ

1. Розкрито поняття та сутність фінансової безпеки держави. Виявлено, що дефініція «фінансова безпека держави» є комплексним поняттям, що базується на багатокомпонентній природі безпеки, яка охоплює не лише захист від зовнішніх фінансових загроз, а й забезпечення внутрішньої стійкості фінансової системи.

2. Визначено ключові складові фінансової безпеки держави, які включають в себе бюджетну безпеку, боргову безпеку, грошово-кредитну безпеку, банківську безпеку, безпеку небанківського сектору та валютну безпеку. Розкрито суть кожної зазначеної складової з огляду на її особливості, призначення, функції та мету. Встановлено, що фінансова безпека держави – це синергія взаємодії всіх її складових, які у сукупності розкривають її суть в визначають ступінь досяжності загальної мети щодо забезпечення фінансової стабільності, стійкості та здатності до розвитку в умовах постійних внутрішніх і зовнішніх загроз. Лише комплексний підхід до управління всіма цими сферами дозволяє державі ефективно виконувати свої функції та забезпечувати добробут громадян.

3. З'ясовано, що методика оцінювання фінансової безпеки передбачає застосування як абсолютних, так і відносних показників, залежно від предметної області аналізу та сфери застосування. Для оцінювання фінансової безпеки необхідним є застосування міждисциплінарного підходу, який виявляється через поєднання економічного, правового та інституційного механізмів оцінювання, що дозволяє уникнути спрощень і врахувати системний характер ризиків. Виявлено, що механізм оцінювання спрямований на забезпечення збалансованості між агрегованими і дезагрегованими показниками. Надмірна деталізація може ускладнити інтерпретацію, тоді як надмірна агрегація приховує локальні ризики. У зв'язку з цим використовується принцип ієрархічного структурування – виділення базових, допоміжних та інтегральних індикаторів.

4. Визначено, що макроекономічний стан України у 2020-2024 роках характеризується глибокою трансформацією. Початковий спад через пандемію змінився коротким відновленням, після чого відбувся різкий шок у 2022 році, спричинений повномасштабною війною. Далі спостерігалася фаза адаптації та поступового відновлення, проте із системним збільшенням бюджетного дефіциту та державного боргу, що стало прямим наслідком військових витрат та потреби у масштабному зовнішньому фінансуванні. Доходи бюджету, особливо у воєнні роки, значною мірою підтримувалися за рахунок грантів, що відображає зростаючу залежність від міжнародної допомоги для забезпечення фінансової стабільності держави.

5. Проведений факторний аналіз демонструє, що фінансова безпека України перебуває під тиском через комплексний вплив політичних (корупція, геополітична нестабільність), економічних (тіньова економіка, дефіцит), соціальних (міграція, низька грамотність) і технологічних (кібератаки, низька цифровізація) факторів. Найкритичніші загрози включають корупцію, скорочення міжнародної допомоги та кібератаки, які впливають на фінансову безпеку держави. Ці результати створюють основу для оцінювання рівня фінансової безпеки та визначення шляхів її забезпечення, де можна використати виявлені загрози для визначення вразливих зон і розробки рекомендацій.

6. Оцінювання рівня фінансової безпеки у розрізі критеріїв, показників та індикаторів надало можливість з'ясувати, що фінансова безпека України перебувала під значним тиском, спричиненим спершу пандемією, а згодом – повномасштабною війною. Загалом, спостерігається переважно критичний або небезпечний рівень за більшістю показників. Бюджетна безпека залишалася переважно на небезпечному рівні через високий дефіцит бюджету та значний рівень перерозподілу ВВП, особливо після 2022 року, що відображає надмірні військові витрати та залежність від зовнішнього фінансування. Боргова безпека також демонструє небезпечний рівень через різке зростання державного та зовнішнього боргу до ВВП, підкреслюючи вразливість до зовнішніх шоків та обсяг боргового навантаження. Банківська безпека характеризується помірно

низьким рівнем через високу частку проблемних кредитів (NPLs) та низьке довгострокове кредитування, хоча рентабельність та валютні кредити/депозити залишаються в безпечних межах. Безпека небанківського фінансового сектору переважно на низькому рівні, що зумовлено низьким проникненням страхування, нестабільністю фондового ринку та концентрацією гравців, попри загальну стабілізацію сектора. Грошово-кредитна безпека має помірно низький рівень, оскільки високий рівень доларизації, значні темпи зростання грошової маси та нестабільна інфляція вказують на ризики, хоча монетизація економіки залишається в безпечних межах. Валютна безпека перебуває у змішаному стані: міжнародні резерви підтримуються на безпечному рівні, але висока доларизація, волатильність обмінного курсу та недостатня репатріація виручки створюють суттєві ризики.

7. Розроблено низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності державного регулювання у сфері фінансової безпеки. Пропозиції включають удосконалення міжвідомчої координації, створення єдиної аналітичної структури для моніторингу ризиків та гармонізацію нормативної бази. Запропоновані заходи передбачають створення платформи для обміну даними між НБУ, Мінфіном та РНБО, а також оновлення методичних рекомендацій з оцінювання ризиків. Такий підхід забезпечує прозорість, швидкість і ефективність ухвалення рішень.

8. Запропоновано стратегічні інструменти зміцнення фінансової безпеки держави для протидії фінансовим загрозам у довгостроковій перспективі, що мають закласти підґрунтя для посилення фінансової стійкості в умовах воєнного стану і повоєнного відновлення. До таких заходів належать гармонізація з європейськими системами фінансового моніторингу, модернізація банківського нагляду, забезпечення прозорості в управлінні зовнішньою фінансовою допомогою, розвиток цифрових аналітичних інструментів та посилення інформаційної безпеки у фінансовій сфері. Розроблені рекомендації мають практичне значення для вдосконалення державної фінансової політики та створення довгострокових механізмів забезпечення фінансової стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробйова О. І. Фінансова безпека на мікро- та макрорівнях. *Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 2. С. 6–10.
2. Ревак І. О. Механізм забезпечення фінансової безпеки України: Теоретичний аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічні науки*. 2009. №2. С.1-10.
3. Штанцель С.Е. Фінансова безпека держави як об'єкт публічного управління: теоретичні та методологічні підходи. *Інвестиції: практика та досвід*. № 13. С. 193-199.
4. Гетманець О. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Фінансове право*. 2020. № 3. С. 218-223.
5. Кульпінський С. Роль фінансової безпеки України в поглибленні інтеграційних стосунків з європейськими країнами. *Фінансова консультація*. 2000. № 5. С. 34–38.
6. Барановський О. І. Фінансова безпека: монографія. Київ : Фенікс 1999. 338 с.
7. Тітенко З. М. Теоретичні засади забезпечення фінансової безпеки держави. *Економіка та суспільство*. 2024. Вип. 63 URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4069/3998>.
8. Івашко О. Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. 2015. № 2. С. 61–66.
9. П'ятницька Г. Т., Федулова І. В. Фінансова безпека країни та підприємства: визначення, взаємозв'язок і ризики забезпечення. *Ефективна економіка*. 2020. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059>
10. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К.: КНТЕУ, 2001. 309 с
11. Гесць В. М., Кваснюк Б. Є. Концепція економічної безпеки України. Київ : Логос, 1999. 56 с печення. Київ : КНТЕУ, 2001. 309 с

12. Дмитренко Е. С. Юридична відповідальність суб'єктів фінансового права у механізмі правового забезпечення фінансової безпеки України: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 592 с
13. Семенов А. Ю. Сутність та значення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Херсонського державно університету*. 2018. Вип. 29. Ч. 2. С. 117–120.
14. Марченко О. М., Пушак Я. Я., Ревак І. О. МЗ0 Фінансова безпека держави : навч. посібник. Львів, 2020. 356 с.
15. Богма О. С. Сутність бюджетної безпеки в системі забезпечення національних інтересів. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. № 4. С. 282-285.
16. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави. К.: Центр учбової літератури, 2007. 192 с
17. Бородій О. А. управління бюджетною безпекою України : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук :08.00.08. Чернігів, 2015. 20 с.
18. Свірко С. В. Механізми державного управління бюджетною безпекою : монографія. Житомир: 2021. 436 с.
19. Бюджетно-податкова безпека: навчальний посібник / за ред. Г. В. Миськів. Львів: ЛьвДУВС, 2021. 276 с.
20. Таранов І. М. Фіксальний потенціал України та ефективність справляння податків : дис. канд. екон. наук : спец. 08.04.01. Тернопіль: ТАНГ, 2004. 300 с.
21. Доценко І. О Грошово-кредитна безпека як складова фінансової безпеки держави. *Вісник Черкаського університету*. 2015. № 12 (345) URL: <https://econom-ejournal.cdu.edu.ua/article/download/386/399/815>
22. Богдан Т. Боргова безпека та її роль у гарантуванні фінансової стабільності. *Вісник національного банку України*. 2012. № 4. С. 8–15. 2.
23. Новосьолова О. Боргова безпека як визначальний фактор макроекономічної стабільності держави. *Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 35. Ч. 1. С. 123–128.

24. Котіна Г., Степура М., Кондро П. Боргова безпека України: оцінка, ризику та перспективи. *Схід*. 2017. № 3. С. 10–15.
25. Чуй І., Мицак О. Теоретичні підходи до визначення боргової безпеки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 11. С. 822–827.
26. Банківська безпека: Підручник / Корченко А. О., Скачек Л. М., Хорошко В. О. / За заг. ред. докт. техн. наук, проф. О. В. Хорошка. К.: ПВП «Задруга», 2014. с.185.
27. Мордань Є. Ю., Журавка О. С., Діденко К. В., Кравченко Я. І. Фінансова безпека банківської системи України: сутність та оцінка. *Бізнес інформ*. 2021. № 1. С. 243–251.
28. Карковська В. Я., Прокопишин-Рашкевич Л. М., Якимець М. М. Фінансова безпека банківської системи: реалії та перспективи. *Інфраструктура ринку*. 2018. Випуск 25. С. 673–680.
29. Іличок Б. І. Валютна безпека України – стан та перспективи вдосконалення. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017 випуск № 2(58), С.40-45.
30. Мельник Л. В. Валютна безпека України. *Via Economica*, 2022. №1, 26-31.
31. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія. К.: Знання, 2009. 647 с.
32. Економічна криза в Україні: виміри, ризику, перспективи. – Жаліло Я. А., Бабанін О. С., Белінська Я. В. та ін. / за заг. ред. Я. А. Жаліла. К.: НІСД, 2009. 142 с.
33. Виговська Н. Г., Дячек С. М. Особливості оцінювання фінансової безпеки держави в умовах економічної нестабільності. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, 2018. № 4' С.85-90.
34. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 759 с.

35. Макарюк О. В. Напрями забезпечення фінансової безпеки через регулювання інвестиційного ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 6 (96). С. 38–42.
36. Інноваційні підходи до забезпечення фінансової безпеки України: мікро- та макро- рівні: монографія / За ред. Черевка О. В. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю. А. Черкаси, 2017. 365 с.
37. Фінанси : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федорова. Київ : Знання, 2008. 611 с.
38. Мельник А. Ф. Національна економіка: навч. посібн. Київ : Знання, 2011. 463 с.
39. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення: монографія / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько . Київ: НІСД, 1997. 144 с.
40. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#>
41. Міністерство фінансів України. Статистика. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/cons/2024/>
42. Державний веб портал бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/>
43. Аксьонова Т. С. Актуальні загрози та ризики фінансовій безпеці України та роль держави у її забезпеченні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 130-138.
44. Лазарева А. П. Фінансова безпека країни: загрози та основні напрями зміцнення. *Вісник приазовського державного технічного університету*. Серія економіка. 2014. Вип. 27. С. 88-94.
45. Наглядова статистика. Показники діяльності банків України. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic>